

ANMELDELSER

Erik Bork: *Danmark under dynen – fra bryllup til bunkepul*. København: People's Press 2003 (245 sider, ISBN 87-912-9313-8).

Lad mig indlede denne anmeldelse med en kort konstatering: På samme måde som Rene Magritte eftertrykkeligt slog fast, at *ceci ne pas une pipe*, kunne denne anmeldelse passende også påbegyndes med konstateringen af, at "dette er ikke en sociologibog". Ikke desto mindre *kunne* det dog have været en sociologibog, hvis det ikke netop var fordi, den var skrevet af en journalist, der igennem bogen fravælger en mere grundlæggende sociologisk analyse til fordel for en ofte overfladisk sensationspræget journalistisk fremstillingsform. Bogen jeg taler om, er den kontroversielle *Danmark under dynen – fra bryllup til bunkepul* skrevet af journalist ved Berlingske Tidende, Erik Bork; en bog, der igennem en længere periode kraftigt er blevet eksponeret for danskerne i form af hyppige reklamer og mediespots – en eksponering som i sig selv er sociologisk refleksion værd. Man kan altid stille spørgsmålstegn ved, om en sådan journalistisk bog overhovedet er berettiget til anmeldelse i og af det sociologiske miljø, men netop fordi det *kunne* have været en sociologisk bog, fortjener den efter min mening en anmeldelse i et sociologisk fagtidsskrift. Samtidig berører den også et tema, der i sociologien i de se-

ner år siden Freud, Foucault og ligesindede seksualitetsanalyser atter har oplevet en kraftig vækst – en vækst som muligvis afspejler en adfærdændring og ny mentalitet blandt befolkningen. Med andre ord omhandler Borks bog forandringer i intimsfæren, seksuallivet, den individuelle livsstil samt erotisk selvidentitet og seksuelle tilhørsforhold uden for mainstream, som bestemt er en sociologisk interesse værd.

Grunden til at den *kunne have været* sådan en sociologibog er, at den beskæftiger sig med en del af samfundet, som i de senere år i stadig stigende grad er blevet eksponeret som noget nyt og revolutionerende, men som samtidig er en naturlig og iboende del af samfundet, som altid har været der, og så måske kun i vores eget senmoderne navlebeskuende blik forekommer nyt. Vi skal huske på Theodores Zeldins ord om, at "der formentlig har været mere fremgang i kogekunsten end i sex", og derfor er nyhedsværdien af seksuelle eller neoseksuelle revolutioner, som man nu stadig oftere taler om, måske relativt begrænset, selvom nye teknologier naturligvis muliggør andre seksuelle og erotiske interaktionsformer, som jeg skal vende tilbage til. Borks bog bringer på overfladen visse mindelser om tidligere banebrydende sociologiske studier af perifere områder af seksuallivet som Robert Stollers undersøgelse af den amerikanske pornoindustri i *Porn*, Laurence O'Tooles tilsvarende i *Pornocopia* eller

Jack Douglas og Paul Rasmussens studier af naturisme i *The Nudist Beach* – forskellen ligger dog i den sociologiske substans, metodisk, empirisk som teoretisk, som disse værker ligger for dagen, og så den mere journalistiske vinkel, der er lettere overfladisk, tendentiell og sensationspræget, som Borks bog fremviser. Dette kan måske tilskrives et bevidst valg fra forfatterens side eller en skavank på vegne af journalistikken, som sociologien ikke i samme grad berøres af, men det aktualiserer i hvert fald den danske forfatter Carl Erik Soyas bemærkning om journalister, at de "er overfladiske, unojagtige og upålidelige. De ligner i det hele taget deres medmennesker". Det skal allerede her slås fast, at jeg nu ikke tror, at *Danmark under dynen* er hverken unojagtig eller upålidelig, men den er derimod overfladisk, og fremviser en tendens til at almgøre det, der næppe i virkeligheden er så syndeligt udbredt, den forsøger at gøre det sensationsprægede og exceptionelle hverdagsagtigt og det særegne generelt. Dette er både prisværdigt som kritisabelt, som jeg vil vende tilbage til senere. Bogen er udtryk for, hvad jeg tidligere, også i forbindelse med et studium af seksualitet, har betegnet som "sporadisk sociologi", hvor relativt tilfældige nedslag i virkeligheden forsøger at sammenstykke en mere sammenhængende historie af sociologisk værdi, end virkeligheden faktisk udviser – Miles og Huberman betegnede dette som en "holistisk

bias", og det mener jeg også, at Bork gør sig skyldig i med *Danmark under dynen*. Det sporadiske sociologiske indhold, der dog findes i bogen sammen med den journalistiske ramme, kommer til udtryk derved, at Bork både på den metodiske og den teoretiske side dog trækker på visse karakteristiske sociologiske teknikker og tekster. På metodesiden er bogen således baseret på sporadiske interviews og observationer, men også anvendelsen af særlige gatekeepers, den uformelle samtale og en op søgende nysgerrighed. På teorisiden trækkes tilsvarende på teorier om bl.a. sex og Internettet, kærlighed og parforhold samt seksuel frigørelse og moralsk frisættelse, hvor såvel sociologiske som psykologiske perspektiver omend sporadisk bliver inddraget. Derfor er der sociologisk substans i bogen, der gør den værd at læse – ikke som en dydbørende teoretisk, metodisk eller empirisk fagbog, men som et vidnesbyrd om nogle seksuelle aspekter af og tendenser ved samfundslivet, som sociologer hverken kan eller bør sidde overhørig.

Bogen, der som nævnt i en længere periode blev eksponeret i daglige reklamespots på TV, er opdelt i 19 forskellige sektioner, der på kunstfærdig vis er opdelt efter timerne i et almindeligt dansk døgn, der hver især forsøger at indfange en særlig vinkel på nutidens seksualliv lige fra gruppesex, cybersex, pornografi, fetich, swingers og partnerbytte til utroskab, prostitution, onani, sodomi,

pædofili etc. Næsten ikke en variation undlades, og bogens mangfoldighed er måske også dens største svaghed – vi får kun et kort, uklart og noget overfladisk indblik i udøverne af disse lyster i stedet for en mere fyldestgørende dokumentation for, hvor, hvad, hvem, hvorfor, og hvori forandringerne består i forhold til tidligere, hvis vi skal overbevises om, at det er en sfære af livet, der i disse år enten oplever en kvantitativ vækst eller kvalitativ transformation. Bork har valgt selektion frem for dokumentation, og det bærer bogen tydeligt præg af, og derfor er det er næsten uhyggeligt, at Bork slet ikke som journalist selv forholder sig mere kritisk til sit eget kildemateriale, end tilfældet er, når han melder om nye "fakta" som eksplosionen af antallet sexklubber og deres voldsomt stigende medlemstal – en information han muligvis har fra klubberne selv, der jo er interesserede i at fremstå så populære og benyttede som muligt. Eller når han beskriver, at der "overalt findes seksuelle signaler", eller at:

seksuelle eksperimenter og grænseoverskridende seksuelle udtryk ikke længere er noget, der bare udfoldes af en lille elite. Denne gang rammer det hele befolkningen

eller "vi befinder os i en ny seksuel revolution". Hvis dette er tilfældet, så må det være journalistisk såvel som sociologisk muligt at påvise

det. Det er som om, at dette bliver mere sandt af at blive præsenteret som en massiv flodbølge end som et lille bølgeskulp. Retfærdighedsvis slår han dog allerede indledningsvist selv fast, at "bogen ikke er baseret på statistik og slet ikke videnskab" (side 10), men det er dog ingen undskyldning for mange forholdsvist umotiverede, udokumenterede og unuancerede udtalelser i *Danmark under dynen*, så som "den moderne dansker har en blind tro på kærligheden og begæret", som man har svært ved at finde belæg for. Det, Bork således formidler, er stemninger, intuitive indtryk, subjektive tolkninger, skæve vinkler og lidt bombastiske udtalelser byggende på sporadiske studier af de sider af den senmoderne seksualitet, som har en vis sensationsværld.

Trods disse kritikpunkter er der dog positive sociologiske sider ved *Danmark under dynen*, som bør nævnes. Bork forsøger for det første igennem bogen at afstå fra at fordømme eller sætte i bås, hvilket dette felt ellers i adskillige år var kendetegnet ved. Som den amerikanske sociolog Laud Humphreys, den anerkendte ophavsmand til det klassiske sociologiske observationsstudium af homoseksuelle i *The Tearoom Trade*, som med egne ord var voyeur i den sociologiske og ikke seksuelle forstand, er Borks mission også, at han åbent ønsker at kaste lys over de skjulte sider, som dele af seksualmiljøet rummer, for at menneskeliggøre og normalisere dem uden at

sætte sig til doms over de praksisser, som finder sted der. Bork citerer således indledningsvis Voltaires klassiske bonmot, at:

selvom jeg ikke bryder mig om den sex, du dyrker, så vil jeg indtil døden forsvare din ret til at dyrke den.

Dermed er det en tolerancens bog og ikke den moralske forstoppelses, som Bork har begået. For det andet ønsker han, hvilket også er prisværdigt, som Bauman ville have sagt det, at "gøre det ikke-familære familiært". Han forsøger at gøre os bekendte med et udvalg af, hvad man kunne betegne som seksualitetens skyggesider, der efter hans mening efterhånden bliver mere og mere udbredte i Danmark. Den eneste egentlige empiriske dokumentation, som bogen dog indeholder, er oplistet på bogens omslag, hvor det fastslås, at flere og flere danskere dyrker sex, der tidligere blev betragtet som pervers, afvigende eller outreret. Men det er naturligvis interessant for os som sociologer ikke blot at belyse, *hvad* der foregår, men også i *hvilket omfang*. Her halter bogen som anført.

Som jeg indledningsvist slog fast, så skal berettigelsen af en anmeldelse af en bog i et sociologisk tidsskrift findes derved, at den bidrager med viden, der kan betegnes som sociologisk relevant eller berigende for disciplinen. Her vil jeg så på baggrund af mine ovenstående

kommentarer konstatere, at Borks bog snarere er en slags forløber for et egentligt sociologisk studium end i sig selv sådant et studium. Den påpeger en dagsorden, som sociologer kan følge, hvis de vil finde ud af såvel omfang som dybde af de fænomener, som Bork belyser. *Danmark under dynen* anviser nogle seksuelt interessante områder (som måske er i vækst) der længe har været henlagt i offentlighedens skygge eller stået i samfundets skammekrog, men som nu er kortlagt, hvorefter mere dybdegående, systematiske og egentlige sociologiske studier kan påbegyndes. Bogens sociologiske set mest interessante vinkel er, at den på indirekte og omvendt vis stiller nogle vigtige spørgsmål uden at komme med nogle autoritative svar, selvom det modsatte givetvis var hensigten. Den rejser således indirekte spørgsmål til sociologer som, hvor udbredte de aktiviteter, som den beskriver, egentlig er i dagens Danmark, hvilke sociale eller moralske forhold har medført en stigning – eller i modsat fald bevirket et fald eller stagnation, hvem udfører disse aktiviteter, og hvem modsætter sig dem, hvilke interesser, der står bag, og hvorfor de seneste år i det mindste tilsyneladende har bevidnet en øget offentlig interesse for de afrapporterede former for sex? Bogens mange anekdoter fra et døgn, fiktivt eller faktisk, i Danmark er stilistisk fascinerende og ganske godt vinklet, men i sociologisk forstand får læseren ikke meget substans

ud af den. Det er dog en letlæselig, smålummer og endda ofte humoristisk bog, der indeholder farverige, ramrende omend fragmentariske beskrivelser, men man skal passe på ikke at lade sig forføre af dens insisteren på, at danskerne er mere sexhungerende, udskejende eller eksperimenterende i dag end tidligere, at alle danskere er involveret i en eller anden form for "revolutionerende" seksuel praksis, at det seksuelle tabu er brudt, og at vi – som bogens undertitel påstår – er gået fra bryllupsidealet til bunkepul. Denne forherligelse af nutiden, som Bork på sin vis fremstår som en eksponent for, er om muligt værre end en anden tilbojelig, som også forefindes blandt sociologer, til at forherlige fortiden eller tilskrive den en mere eksotisk værdi, end den ganske givet besad. Den slags påstande bygger som regel på en ringe historisk indsigt og manglende bevidsthed og virkelighedens mangfoldighed. Der findes igennem bogen således efter min mening en grov forsimpning af det seksuelle landskabs konturer, der sociologisk set formentlig ikke holder vand – men nu er det jo som nævnt også en journalistisk og ikke en sociologisk fremstilling. *Danmark under dynen* er derfor nok snarere ferielæsning, som i mit eget tilfælde, end egentlig forskningslæsning, når det kommer til stykket.

Michael Hviid Jacobsen
Institut for Sociale
Forhold og Organisation
Aalborg Universitet

**Mette Bryld & Randi Markussen (red.):
Cyberkulturer og rekonfigurationer. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2003 (292 sider, ISBN 87-593-0969-5).**

Den danske sociologi har sjældent markeret sig som specielt teknologiorienteret, og det kan derfor næppe komme som en overraskelse, at denne bog, der markerer en satsning på sammentænkning af den primært sociologiske tradition *Science of Technology Studies* (STS) med *Cultural Studies*, alene har humanister som bidragydere. Krydsfeltet af informations-, kommunikations- og bioteknologier er både broget og frodigt, og af stor relevans for den sociologiske behandling af samfundet af idag. Mit første møde med STS gav i sin tid en ubehagelig fornemmelse af at skulle genlære sig sociologiske grundbegreber helt forfra. Det var måske noget af en overdrivelse, men på sin vis både af- og bekræfter *Cyberkulturer og rekonfigurationer* udfordringen af den faglige basis. Afkræfter, fordi STS kan fungere som en øjenåbner i forhold til teknologiens faktiske medspil; en inspiration der rækker længere end til blot at se teknologien som endnu en social konstruktion. Her gives plads til både samspil og transcens mellem det humane og det teknologiske, og i forskningen omkring fx computermedieret socialitet er det svært ikke at nå frem til samme erkendelser. Bekræfter, fordi enkelte af kapitlerne

virker ret utilnærmelige og tilknappe i deres faglige (ord)valg, og på den måde får STS + Cultural Studies til at fremstå som i bedste fald fortænkt. Men alle traditioner – og måske især udforskningen af grænselandet imellem dem – udvikler et eget fagsprog, og det er i denne forbindelse mere formidlingsevnen end selve grund erkendelserne, der skæmmer billedet. Interessant er det under alle omstændigheder, når redaktørerne Bryld og Markussen sammen med to andre bidragydere – Nina Lykke og Finn Olesen – i indledningen diskuterer begrebsdefinitioner i krydsfeltet mellem menneske og maskine. Både cyborg'er og cyberspace får således forklarende ord med på vejen, mens hovedvægten er lagt på ordet rekonfigurationer, der jo også indgår i titlen. Rekonfigurationer er bogens omdrejningspunkt som betegnelse for ændringsprocesser, der ikke nødvendigvis kan karakteriseres som vækstfokuserede frem skridt. Som der så præcist står:

Forholdet mellem materialitet og tekstualitet-subjektivitet er en af bogens gennemgående temaer. Den ser på, hvor grænserne mellem dem overskrides og klare distinktioner bliver uholdbare i en verden, der forstås som netværk af teknologi, kroppe, natur, socialitet og kultur (s. 10).

Vi har her en bog med en mission – den udvikling, vi måske skal kalde socioteknologisk eller teknosocial, hverken kan eller skal beskrives i ukritiske væksttermer. Ordet “nyt” bruges ofte som en kvalitativ egenskab, men det bliver her understreget, at det er en værdibaseret snarere end deskriptiv vurdering, ligesom “epokegørende”, der indirekte forudsætter grundlæggende brud med det forudgående. *Science of Technology Studies'* fader, Bruno Latour, skrev engang (1993), at vi aldrig har været moderne – det er en selvovervurderende fortælling, der bunder i en paradoksal trobekendelse, hvor vi på skift og efter omstændighederne tilskriver Gud, individet, videnskaben eller samfundet den afgørende magtposition. Selvom *Cyberkulturer og rekonfigurationer* går knap så langt, er det heller ikke nødvendigt for at understrege den centrale pointe:

Det er uomtvisteligt, at der i disse år sker gennemgribende ændringer af kultur, videnskab og samfund i samspil med sociotekniske rekonfigurationsprocesser, men bogen peger på, at de enkelte teknologiske innovationer måske ikke fører til en fuldstændig forandret og totalt ny situation for de involverede aktører (s. 11).

Antologiens lod

Min største anke mod antologiens form handler ikke om savnet af den interne sammenhæng, der (i heldige tilfælde) er monografiens kendetegn, men derimod om

det uheldige i, at man som anmelder ikke kan yde de enkelte bidrag retfærdighed. Efter indledningen og en empirisk orienteret optakt om udstillingen MIX (Anja Franke) er der tre sektioner:

1. Netbaserede samværs- og kommunikationsformer, med bidrag fra Anne Scott Sørensen, Lotte Nyboe og Jenny Sundén,

2. Teknologisk rekonfigurerede kroppe i visuel kultur og kunst, med bidrag fra Bodil K. Jensen, Gert Balling, Nina Lykke og Mette Bryld,

3. Informationsteknologiske rekonfigureringer af videnskabelig viden og sociotekniske (skrive)praksisser, med bidrag fra Rune Dalggaard, Randi Markussen og Finn Olesen.

Det er ikke muligt at se nærmere på dem alle, og istedet vil jeg i det følgende fokusere på bidragene inden for eget fagområde (netbaserede samværs- og kommunikationsformer). Læsningen afslørede i øvrigt, at denne betegnelse i antologien ikke er retvisende – alle tre bidrag fokuseres omkring feministiske teorier om køn og krop, og dette burde anerkendes allerede i sektionstitlen.

Perker og Bitch

Anne Scott Sørensen analyserer de to ungdomsspil *Mujaffa* og *Bitch* (begge findes på DRs websatsning, ungdomssiden Skum). Først introduceres Butlers performance- og sproghandlingsteori grundigt, og sidst inddrages Roses fokus på æstetisk formsprog og parodien som genre. Spillene re-

præsenterer en kombination af satire og computerspil, og Sørensen belyser, hvordan den opståede cyberkultur bl.a. baseres på parodiske resignifikationer af køn og etnicitet.

Sørensen peger på, at spillene mere er parodi end satire, og deres berømmelse kan ihvertfald delvis findes i spil-navnenes balancegang mellem tildelt øgenavn og tilkæmpet resignifikation. Som spiller placeres man i rollen som *Mujaffa* (tidligere kaldet *Perker*, hvilket vakte for stor forargelse uden for spillens univers) eller *Bitch*, og må indgå i den performance med såvel egne ressourcer som alle indlejrede stereotyper og fordomme.

Den parodiske effekt etableres på forskellig vis i de to spil, og Sørensens pointe om resignifikationer kommer fint frem. Der kunne dog godt være arbejdet mere med at få de teoretiske positioner og de konkrete spilanalyser vævet bedre sammen; selvom analyserne trækker Butlers begreber frem, fylder det ikke meget i forhold til det deskriptive. Men med denne indvending finder jeg bestemt Sørensens bidrag godt; hun får klart påvist potentialerne i at anskue spillenes univers som alt andet end lukket om sig selv. Fokus på repræsentationen af køn og etnicitet i de to spil er gode eksempler på legen med selvironi, parodi og satire, og dermed på væsentlige resignifikationsprocesser i cyberkulturen.

Kroppens skrift i cyberspace

Lotte Nyboe modbeviser i denne artikel de tidlige cybervisioner om kropsløs kommunikation. I cyberspace er brugeren også situeret, og de lingvistiske sprog-handlinger installerer kroppen som uomgængelig i megen interaktion.

Tilgangen til analysen er således sociolingvistisk og performanceorienteret og indskriver sig i et materielt-semiotisk perspektiv. Inspirationen henter også Nyboe fra Butler og supplerer med Haraway, Herring og Danet, der har hver deres indfaldsvinkel til krydsfeltet af krop, interaktion og teknologi.

Gennem adskillige eksempler på dialoger og billeder, der inddrager kroppen (omend udtrykt og repræsenteret anderledes) som signifikant i chat-kommunikation viser Nyboe, hvordan diskursen også indskriver sig i velkendte kønsstrukturer. For at indfange disse performances er det nødvendigt at se interaktionen ikke som blot human-human, men som en sammenvævning af ord og tegn (det semiotiske) med kroppen og mediet (to former for materialitet). Ligesom Sørensen leverer Nyboe her et overbevisende argument for at se aktiviteten som baseret på "netværk af teknologi, kroppe, natur, socialitet og kultur" – computermediert interaktion er både en selvstændig performance-genre og dybt indlejret i (og udsprunget af) den kulturelle kontekst.

En hun-cyborgs liv og lyster

Også dette bidrag af Jenny Sundén sætter fokus på køn og krop, denne gang på baggrund af et længere online-etnografisk studie af en MUD (en tekstbaseret virtuel verden). Titlens hun-cyborg er dels en reference til Fay Weldon 1984: *En hun-djævels bekendelser*, dels en omtolkning af Haraways (1991) cyborg-begreb. De centrale spørgsmål er, om cyberspace muliggør en flugt fra den fysiske krop og og isåfald, om det sker gennem muligheden for en "re-kropsliggørelse" på andre (ikke-hegemoniske) præmisser. Også Sundén når frem til, at de computermedierte interaktioner til staidighed er koblet til den kønnede krops materialitet og symbolik, men foreslår altså cyborgeren som den post-strukturalistiske figur, der kan fremme opløsningen af dikotomiske grænser. Ydermere kønnes cyborgeren som kvinde:

Ved samtidig at udæske og skabe subjektet på ny bevæger hun-cyborgeren sig ikke primært i retning af et univers hinsides kønnet. Hun er snarere yderst bevidst om, at selv det mest kybernetisk kropsliggjorte subjekt ikke kan flygte fra den måde, hvorpå kroppe på den ene eller den anden måde (stadig) er mærket af køn (s. 123).

Med hun-cyborgeren som figur er Sundén i stand til at

indfange kroppens ambivalens i den computermedierte interaktion, hvor subjekt-tilblivelsen sker i en dobbelt-hed af tekst og kropslig sansning, og også denne analyse forankres udmærket i den præsenterede empiri.

Konklusion

De tre behandlede kapitler kredser om samme problemområde – kroppens og kønnets overraskende tilsynkomst i cyberspace, der angiveligt antages at være kropsløst og immaterielt. Men måske var det på tide at slippe denne antagelse som polemisk nexus, og dermed komme skridtet videre. Som helhed fungerer bogen godt som en introduktion til et tværfagligt og teknologiorienteret blik, som sociologien kan lære meget af. Det er på en gang bogens styrke og svaghed, at de enkelte kapitler bekræfter anvendeligheden af det særlige blik, samtidig med at de overordnede perspektiver efter indledningen nemt tabes af syne. Men sådan må det være – og som anmelder kan jeg kun ønske læserne velkomne ind i et spændende sociologisk univers.

Stine Gotved

Film- og Medievidenskab
Københavns Universitet

**John Andersen et al.:
Empowerment i stor-
byens rum – et social-
videnskabeligt per-
spektiv. København:
Hans Reitzels Forlag 2003
(251 sider, ISBN 87-412-
0272-4).**

“Empowerment” er blevet et plusord i den aktuelle politiske debat. Både forskere og politikere gør flittigt brug af begrebet, når de argumenterer for, at forholdene bør forbedres for de udsatte grupper i samfundet. Men hvad forstår vi egentlig ved “empowerment” – ud over de positive associationer begrebet umiddelbart sætter i gang?

I antologien *Empowerment i storbyens rum – et socialvidenskabeligt perspektiv* tager en række forfattere tilknyttet forskningsprojektet GEP (Gender, Empowerment and Politics) begrebet under kærlig behandling. Overordnet diskuterer antologiens artikler, hvordan man kan fremme en social bæredygtig udvikling, der gensidigt genererer forstærkende processer mellem social integration, solidaritet og demokratisering.

I det indledende kapitel forankres begrebet empowerment teoretisk og her nævnes Foucault, Bourdieu, Putnam og Woolcock som vigtige inspirationskilder. Empowerment udlægges som:

processer, der forbedrer underprivilegerede individers og sociale gruppers evne til at skabe og håndtere

mentale, materielle, sociale, kulturelle og symbolsk relevante ressourcer.

Forfatterne vægter i diskussionen om begrebets indhold *den solidariske transformativ empowermentideologi* i modsætning til den neoliberale. I *den solidarisk transformativ empowermentideologi* er hensigten, at aktørerne bliver selvstyrende og myndiggjorte ved, at de menneskeskabte mulighedsstrukturer forandres gennem regulering af markedskræfterne og kollektive velfærdsarrangementer.

I de følgende kapitler anvendes den analytiske optik på feltstudier i Kgs. Enghave. Kapitlerne af Andersen, Tyroll Beck, Nordgaard Fotel og Elm Larsen illustrerer, hvordan empowermentprocesserne udspiller sig på forskellige niveauer. Vi bevæger os fra det lokalpolitiske empowerment af Kgs. Enghave med bydelrådsforsøget, til forhandlingen mellem borgerne og centraladministration omkring trafikken i kvarterloftsstrategierne og til de svage lediges empowerment gennem lokale aktiveringsprojekter. De empiriske analyser er nuancerede og illustrerer en sensitivitet over for empowerment-begrebets styrker og svagheder.

Elm Larsen fremhæver, hvordan empowerment af ledige er en problematisk proces, eftersom de ledige opholder sig på et aktiveringsprojekt imod deres vilje og ikke kan gøre indsigelse pga. udsigten til at miste konstanthjælpen. Den ufrivillige

anbringelse giver empowerment-processen en paradoksal karakter, for så længe de aktiverede ikke oplever sig selv i et handlingsrum, er der begrænsede muligheder for, at processen indtræffer. Derfor består en væsentlig del af empowerment-processen i at vise den ledige, at hun/han reelt har et handlingsrum, og at inddragelsen af netop deres stemme er en betingelse for, at processen lykkes.

Kapitlet om byens rum viser en interessant kobling mellem teori og empiri fra et utraditionelt område nemlig trafikken. I analysen trækkes der en tråd fra beboernes ønsker om mindre trafik i området til systemets interesser i at bevare vigtige hovedveje. Analysen illustrerer på overskuelig vis, hvordan empowerment-begrebet kan sættes i spil på mange forskellige områder som fx. i relation til borgernes kamp for at reducere trafikken i området, da det i sidste ende handler om samspillet mellem inddividerne og systemet.

Generelt er antologiens analyser nuancerede, og empowerment-processen beskrives på mange niveauer – herunder hvordan de strukturelle rammer som lovgivningen, arbejdsgangene i systemet og ressourcer påvirker borgernes ønsker og deltagelse i processen samt omvendt. Samtidig opsummeres der i slutningen af kapitlerne, hvorvidt empowerment-processen er indtruffet, og hvilke barrierer der har eksisteret ift. realiseringen heraf. De forskellige bidrag afslører en tro på empowerment som et redskab til at

forbedre de underprivilegeredes position, idet forfatterne lægger vægt på, at aktørerne er i stand til aktivt at forhandle deres egne positioner med offentlige instanser. En af faldgrubberne ved denne vinkel er, at empowerment udlægges som en ligeværdig proces mellem aktøren og det offentlige system fremfor at betone den asymmetri, der er tilstede i relationen mellem hjælper, og den der skal hjælpes. De ledige samt beboerne i kvarteret er reelt underlagt systemet i form af socialforvaltningen eller byrådet i langt højere grad end omvendt. Borgerne kan selvfølgelig stemme anderledes ved næste valg, men kan ikke undsige sig systemet. Dette kommer til syne i de empiriske analyser, hvor forhandlingen foregår på systemets præmisser og ikke tager hensyn til, at borgerne eks. er voldsomt genereret af trafik eller finder aktiveringen meningsløs. Inddragelsen af konflikterne i analyserne nuancerer dog billedet og illustrerer, at forfatterne er vidende om, at empowerment ikke blot handler om på demokratisk vis at forbedre borgernes betingelserne, men at processen på det konkrete plan er forbundet med en lang række problemer. Generelt står forhandlingen dog ikke så åben, som man kunne ønske sig i det empowermentorienterede perspektiv – processen er træg og deltagerne løber ofte trætte i at kæmpe med systemet. Men som Elm Larsen peger på, er der især behov for nytænkning på aktive-

ringsområdet, idet den nuværende politiske linje overfor de ledige ikke har ført til det forventede resultat. Her kunne den solidariske empowerment-tankegang være et bud, eftersom den i modsætning til den neoliberale empowerment fokuserer på samspillet mellem individet og de objektive samfundsbetingelser, som individet er indlejret i og handler i samspil med.

I den første del af antologien arbejder forfatterne med en forståelse af empowerment, der videreudvikles i de sidste kapitler af Catharina Juul Kristensen og Mette Horsgaard. Selvom kapitlerne er interessante, får den teoretiske videreudvikling af empowerment begrebet til at stritte i forskellige retninger. Forfatternes forsøg på at forankre empowerment-begrebet er teoretisk velbegrundede, men derfor er det alligevel svært at forholde sig til yderligere definitioner af begrebet, idet dette netop illustrerer begrebets elastiske definition og kampen mellem de forskellige positioner om at definere indholdet heraf. Overordnet forsøger de to forfattere at undgå en fastlåsning i strukturalistisk tænkning ved at tillægge aktøren et teoretisk handlingspotentiale, som hun/han kan bruge aktivt i forhandlingen med systemet. Men sammenhængen i antologien ville have stået stærkere, hvis artiklerne hver især havde forholdt sig til den indledende definition af empowerment.

Juul Kristensen foretager i sin artikel en teoretisk kob-

ling mellem empowerment-begrebet og Lave og Wengers begreb om legitim perifer deltagelse. Her betoner hun, hvordan aktiveringen teoretisk kan medvirke til en myndiggørelse af borgeren, dvs. hvordan borgeren bevæger sig fra en marginaliseret ydre position til en position med mulighed for varetagelsen af eget hverdagsliv. Myndiggørelse udlægges som en læreproces, der ideelt set fører til fuldgyldig deltagelse i samfundslivet. Myndiggørelse er baseret på inddragelse, indflydelse, indsigt og imødekommenhed, hvor socialarbejderen arbejder for klienters interesser i aktiveringen. Asymmetrien skal være positivt styrkende, og magten må ikke udøves på bekostning af andre. Selvom Juul Kristensen er opmærksom på, hvordan deltagelsen paradoksalt nok ligeledes kan føre til en fastholdelse i en umyndiggjort position, vægter hendes teoretiske forståelse den lediges myndiggørelse. Umiddelbart bliver Kristensens forståelse dermed bundet til en ideel situation. Som teoretisk perspektiv på feltet slører denne opfattelse, at de ledige ikke udelukkende oplever aktivering som en forbedring af deres livskvalitet, men at de ligeledes kan føle sig fastholdt i en aktivering, der ikke bringer dem ud af deres marginaliserede position, men snarere cementerer den. Den positivt styrkende anvendelse af magt synes vanskelig at forene med, at sagsbehandleren og projektlederen både skal varetage systemets og den lediges in-

teresser. Rummet bliver konfliktløst og indfanger ikke, at socialarbejderen og den aktiverede kan have modstridende meninger om, hvad den aktiverede har behov for. På det konkrete plan fordrer Kristensens perspektiv strukturelle ændringer af en grad, der ikke virker mulig i øjeblikket. Kapitlet ville muligvis have stået stærkere ved en empirisk brug af begrebet, da empowerment i denne betydning ellers kommer til at fremstå som en teoretisk idealtipe uden sit modstykke i virkeligheden.

Artiklerne har forskellige sigte, og som læser kan man både få stillet sin lyst teoretisk og empirisk. Kapitlerne med analyserne af empiri er dog mest interessante, idet de hænger sammen med den indledende udlægning af empowerment og sætter begrebets forklaringskraft i spil over for empirien. De to sidste artikler tjener et andet formål end de indledende og har måske større interesse for en læser, der er bekendt med de teoretiske diskussioner inden for socialt arbejde. Antologiens bredde gør den interessant for studerende, praktikere og andre med interesse for de teoretiske diskussioner, der udspiller sig omkring socialt arbejde. Samtidig gør bredden den mindre fokuseret, hvorfor læseren muligvis ikke vil kunne have lige stor glæde af alle artiklerne. Antologien er absolut relevant og rummer især inspiration til gode koblinger mellem teori og empiri for studerende. Den indledende afklaring af empowerment fungerer godt i

sammenhæng med de empiriske analyser, der illustrerer en nuanceret optik på feltet. Disse kapitler kan være særlig interessante for praktikerne, da der her fokuseres på barrierer for konstruktivt samarbejde på tværs af de forskellige aktører. Alt i alt rummer antologien mange spændende bidrag til diskussionen om empowerment, hvor især de empiriske analyser kan blive til glæde for den samfundsenkede læser.

Vibeke Pihl
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Peter Dahler-Larsen:
Selvevalueringens hvide sejl. Med bidrag af Vibeke Normann Andersen, Kasper Møller Hansen og Carsten Strømbæk Pedersen.
Odense: Syddansk Universitetsforlag 2003 (223 sider, ISBN 87-783-8868-6)

Selvevaluering betyder, at den som foretager aktiviteten selv må være ansvarlig for at undersøge virkningerne af disse aktiviteter med henblik på klare udmeldinger herom – og med henblik på løbende justering af aktiviteterne (Peter Dahler-Larsen, på bogens første side 9).

Ja, hvem der dog bare kunne melde sig ud, helt ud af dette feberhede selskab af lystne evalueringsagenter, der øn-

sker at udstikke kursen for en sejlads for fulde sejl.

Denne begejstrede bog er båret af en vision om, at (ikke mindst skole)folket kan komme til at opnå medejerskab til de nødvendige institutionelle, interpersonelle og personlige selvevalueringer, som foregår – eller snart vil komme til at foregå overalt i samfundet. Skribenterne bærer på en drøm og et ønske om en offensiv og udadvendt anvendelse af evaluering. De ønsker også at styrke evalueringsforskningens metoder. En kolossal hær af positive, trendy klichéer flokkes på siderne: omstillingsparathed, forandringsparathed, fleksibilitet, læring og udvikling. Der arbejdes for velinformet beslutningstagning og for systematisk selvkorrektion, og det slås fast, at evaluering både er oplysning og et element til en fortløbende demokratisering. Evaluering bidrager i forfatterens øjne til aftraditionalisering og refleksivitetstilvækst. Gamle rutiner og hierarkier bliver betvivlet; evaluering er intet mindre end en frisættende accelerator.

Bogen forstår i langt højere grad evaluering som et led i en lærings- og udviklingsproces end blot som et kontrolinstrument. Den gode vilje ytres uafsladeligt af kaptajnen og hans tre matroser, og det slås fast, at deltagelsesdemokratiet styrkes ved hjælp af selvevalueringer.

Bogens 13 kapitler falder i 3 afdelinger. Første del drejer sig om selvevaluering, anden del om evalueringsmodeller og tredje del om

metoder. Underlaget for bogen er dannet af et konkret empirisk felt: Tretten frie kostskoler har deltaget i et udviklingsprojekt i undervisningsministerielt regi med henblik på at fremme ideer og modeller til, hvordan skolerne kan gribe arbejdet med selvevalueringer an. Professor Peter Dahler-Larsen fra Institut for Statskundskab på Syddansk Universitet har fungeret som projektets daglige leder. Den øvrige videnskabelige stab bestod af ovennævnte tre bidragsydere til bogen. Kostskolefolket er blevet inddraget på mange måder: forstander og undervisere er blevet inddraget som medspillende aktører; der er blevet foretaget en række fokusgruppeinterviews; eleverne har udfyldt spørgeskemaer; der har været afholdt temadage og skriftlige beskrivelser fra nuværende og tidligere elever er blevet samlet ind.

En række modeller og enkelte figurer ledsager fremstillingen. Skal man arbejde konkret med selvevaluering, må bogen være et scoop og gefundenes Fressen for dem, der har fået eller vil få evalueringer for. Den er lettilgængelig, nærmest uakademisk og flydende skrevet. Der foreligger en gennemgang af og forsøg på systematisk ordning af en række anonymiserede udsagn fra forskellige stemmer fra de tretten kostskoler. En righoldig litteraturliste afrunder bogen. Spørgeprofiler blotlægges og undersøgelsesdesign skitseres. Eksempelvis må evaluatorene tage stilling til, om de ønsker en mål-

opfyldelsesevaluering, en virkningsevaluering, en brugerorienteret evaluering eller en demokratisk deliberativ evaluering, før de går i gang.

Men hvis man som undertegnede er interesseret i fundamentale filosofiske og sociologiske spørgsmål til, hvorfor der overhovedet skal evalueres så meget, er der ikke meget inspiration at hente i bogen. I 1998 skrev Peter Dahler-Larsen den glimrende og kritisk-oplysende danske "klassiker" *Den Rituelle Refleksion – om evaluering i organisationer* (Odense Universitetsforlag). Fem år senere er hans begejstring for evalueringer selv blevet rituel, tenderende til det ukritiske. Han synes tilsyneladende ikke at have haft anfægtelser, da hans kompagnon Vibeke Normann Andersen skrev følgende strofer til et på én gang kontekstløst og ideelt eventyr:

Skoleudvikling sker i balance mellem respekt for organisationens værdier og udfordring af det eksisterende. Der vil foregå en tilpasning af evalueringens resultat til den sammenhæng, som den nu skal anvendes i (s.64).

Der er tale om en mærkelig bog. På sin vis ønsker den vel at være en manual og guide for (skole)folk, der står foran den opgave at gennemføre selvevalueringer. Da det skal ske nærmest overalt i institutions-Danmark, får det værket til at ligne en mini-

steriel bestillingsopgave. På den anden side ønsker bogen også at være uafhængig og teoriopklarende – og vel sagtens at lade det empiriske materiale fra skoleundersøgelserne være teorigenererende. Det forbliver dog meget uklart, om – og i så fald hvordan – den har lært at tænke og skabe ny teori i en dialog med dette materiale.

Evalueringer konstruerer altid dobbeltblik. Skolelederen, underviseren og eleven ved, at de skal gores til genstande for vurderende blikke og vænnes derfor til at anlægge et strategisk forhold til sig selv. Energiene forskydes fra selve engagementet og aktiviteten til det uendelige evalueringsspil. Det foregår efter devisen: Først gør vi noget – og så evaluerer vi os selv; eller også skal vi evalueres af andre. På den måde spildes der ganske mange kræfter (tid, menneskelige ressourcer, hjerteblood og penge) på fordblingsspillet.

Mon ikke bekvemmelighedsflaget burde stryges. Det burde diskuteres, om den omsiggribende tvang til selvansvarliggørelse og selvbevidsthed er en sund form for biopolitisk begærsmodulation, og om evalueringssamfundet både overordnet betragtet og eksistentielt anskuet er et skønt og frihedsskabende fænomen. Drøftes kan det også, om et værdigrundlag for en skole overhovedet kan gores transparent, som var det en simpel genstand for et rationelt, suverænt og fremadskuende blik (jvf. den lektiegivende lov om de frie kostskolers pligt til at "tilrettelægge en

plan for skolens årlige evaluering af dens virksomhed i forhold til værdigrundlaget" (§ 17, stk.1)).

PS: Det irriterede mig, at så dyr en bog har så mange tryk- og stavfejl ("autenticitsreglen" uden "-ti-", "filter" i stedet for "filtre", "skolen" beskrives som "de") – og slappe formuleringer ("med henblik på... med henblik på....", "åbner op for", "handle på", "udmeldes til brugerne", "klare udmeldinger", "melder forkert ud om sine resultater" etc.).

Steen Nepper Larsen
Roskilde Universitetscenter

James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (red.): *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns.*
Thousand Oaks, CA:
Sage Publications 2003
(557 sider, ISBN 07-619-2851-0).

Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (red.): *Postmodern Interviewing.*
Thousand Oaks, CA:
Sage Publications 2003
(287 sider, ISBN 07-619-2850-2).

De to neden for anmeldte bøger er to antologier, der søger at pege på nye tendenser i og refleksioner over anvendelsen af interviewet som metode. Jaber F. Gubrium og James A. Holstein har som redaktører af de to bøger forsøgt at placere in-

tervietet i en kontekst, hvor et opgør med, hvad de kalder, det moderne interview introduceres, og de plæderer for en mere postmoderne tilgang. De mange forskellige bidrag i antologierne (24 i *Inside Interviewing* og 13 i *Postmodern Interviewing*) følger for så vidt denne opfordring og reflekterer over design, gennemførelse, analyse og fremstilling af interviews med dette blik for postmoderne sensibilitet. De lægger sig i fodsporet på de sidste årtiers diskussioner om postmoderne repræsentation i bl.a. sociologien og antropologien. Omfanget af antologierne gør, at denne anmeldelse ikke vil forholde sig til hvert enkelt artikel bidrag, men mere til de overordnede tematikker, der fremstilles.

Interviewet set gennem nye briller

Udgangspunktet for antologien *Inside Interviewing* er et opgør med den traditionelle opfattelse af interviews som blot en metode til at indsamle viden. Redaktørerne påpeger i deres introduktion, at selve det at foretage interviews er ved at blive revolutioneret. Formen på interviews og dens applikation fastholder dog stadig mange af sine grundlæggende træk, men en øget sensitivitet overfor agency, autoritet, refleksivitet og repræsentation er ved at transformere forskeres refleksioner over interviewet som metode, dens praktiske anvendelse og dets resultat – data. Den voksende indflydelse fra poststrukturalister, postmoder-

nister, konstruktivister og etnometodologiske sensibiliteter har skærpet bevidstheden om, at mening er social konstitueret. Ifølge redaktørerne har denne indflydelse sammen med den øgede sensitivitet rejst spørgsmålet, om det overhovedet er muligt at indsamle viden på tidligere og mere konventionelle måder. Når der kan spores en større bevidsthed om, at viden skabes ud fra de handlinger, der udfoldes, for netop at opnå viden, samt at interviewet opfattes som et socialt møde, hvor viden konstrueres, betyder det, at interviewet er mere end blot en fremgangsmåde til informationsindsamling; det er en arena for produktion af viden. En vidensproduktion, der foregår i samspillet mellem interviewer og den interviewede. Pointen er ifølge Holstein og Gubrium, at både interviewer og respondenter er dybt og uundgåeligt involveret i skabelsen af mening, som respondenterne giver udtryk for i interviewet. Et resultat af denne opfattelse af interviewet tegner sig i et forsøg på at tage respondentens stemme mere alvorligt samt at tale om empowerment som en del af interviewet. Redaktørerne peger på, at respondenterne må inddrages fuldt og mere aktivt i vidensproduktionen og må derfor tildeles en rolle som mere ligeværdig spiller i interviewet. Det skal ses som et modstykke til udviklingen af interviewet til en meget asymmetrisk, kontrolleret samtale, domineret af forskeren. Det er disse perspektiver, der fremstilles som

nye tendenser i interviewet og i høj grad danner baggrund for de tematikker og artikelbidrag, der præsenteres i antologien. Det skulle give forskere mulighed for at se deres teknikker til datagenerering gennem interviews i et nyt perspektiv – med nye linser.

Bidragene i denne antologi præsenterer sådanne refleksioner. Det gøres under fire tematikker; *Subjects and Respondents*, *Technical Concerns*, *Analytical Options* og *Representational Issues*. Det første tema stiller en række epistemologiske spørgsmål om de forskellige selv, der er involveret i et interview. Bidragyderne forholder sig til de subjekter, der ligger bag deltagerne i interviewet (både interviewer og respondent) og deres forskellige roller i vidensgenereringen herunder betydningen af alder, køn, seksualitet og etniske tilhørsforhold. I forlængelse heraf teoretiseres der over, hvem disse subjekter er, og hvorledes de påvirker interviewprocessen og den viden, som er resultatet af denne proces.

I det andet tema konfronteres de tekniske problemstillinger, som kan opstå ved erkendelsen af subjekter og subjekt positioners betydning for de forskningsprojekter, der skitseres i artiklerne. Eksempelvis diskuteres den vrangvillige respondent, anvendelse af teknologi ved gennemførelse og analyse af interviews samt kvaliteten af forskellige typer interviewtranskriptioner.

I det tredje tema om analytiske muligheder diskute-

res de analytiske udfordringer, der følger med en tilbøjelighed til en mere nuanceret erkendelse af subjektivitet i interviewet. Her overvejes og diskuteres, hvad forfatterens egne data sandsynligvis betyder, og hvad de mener, at de kan få ud af disse data bl.a. ved hjælp af Grounded Theory og etnometodologi.

Afslutningsvis behandler det fjerde tema spørgsmålet om repræsentation. Bidragyderne diskuterer, hvordan respondenters liv fremstilles af både respondenter og interviewere, og hvordan det giver nye udfordringer til gengivelsen af viden og dermed præsentation i forskningsøjemed. Når en respondent taler om sine erfaringer og oplevelser, er det så dennes egen "stemme", vi hører, eller er den et udtryk for de sociale og kulturelle diskurser, som har indflydelse på respondenter. Hvordan kommer det narrative ejerskab af fortællinger til at påvirke det narrative udtryk i interviews, samt hvilken betydning repræsentationen af interviews har som magt – videns relation for social ulighed i vores samtid?

Den sidstnævnte problemstilling behandles i et af de mest interessante bidrag i antologien. Forfatteren Charles L. Briggs diskuterer ikke blot relationen mellem viden og magt i selve interview-situationen, i mødet mellem interviewer og respondent, men også i den kontekst hvor interviewet bibringer en national stat og dens institutioner repræsentationer

af marginaliserede samfundsgrupper. Det betyder, at diskussionen ikke kun omhandler den asymmetriske magtrelation, der kan opstå i en interviewsituation, hvor intervieweren kan opnå kontrol med det referentielle indhold af det sagte (ved at stille spørgsmål), længden og emnet for besvarelser samt den måde hvormed deltagerne i interviewet konstruerer deres positioner i selve interviewet og i den viden som det producerer. Men mere centralt for Briggs artikel er spørgsmålet om risikoen eller muligheden for, at der gennem repræsentationen af den viden, interviewet genererer, konstrueres en minoritets stemme, som bekræfter og kan være medvirkende til at fastholde et samfundsmæssigt hegemonisk status quo. Det stiller naturligvis spørgsmålet om interviewet som metode i socialvidenskaberne bør forkastes. Briggs svar er nej. Derimod plæderer han for, at etableres mere systematiske refleksioner over interviewet. Disse refleksioner skal række ud over de rent metodologiske diskussioner, da der stadigvæk er et behov for en kritisk refleksion, et kritisk perspektiv, som medvirker til, at interviewbaserede undersøgelser ikke ender i et diskursivt maskineri, der kan anvendes til at udvide og ligefrem naturalisere social ulighed. Grunden til den lidt nærmere præsentation af denne artikel skyldes, at den netop bringer diskussionen om interviewet ud over det rent metodologiske, og placerer det i en væsentlig debat om

mulige samfundsmæssige konsekvenser af empirisk forskning (interviewbaseret), specielt når denne forskning handler om f.eks. stigmatiserede samfundsgupper, sociale problemer, magt og undertrykkelse.

Antologien er sammensat af meget forskellige, men interessante bidrag, der giver et bredt billede af en lang række af de potentielle problemstillinger, man som forsker kan løbe ind i, når interviewet anvendes som metode, hvad enten der er tale om biografisk narrative – eller survey interviews, fokus på bestemte sociale grupper eller kontekster. Den forholder sig primært, men ganske udmærket til en række mere praktiske problemstillinger omkring design, teknik, analyse såvel som fremstilling med en øget sensitivitet over for subjektivitet, refleksivitet og repræsentation.

Det postmoderne interview

Antologien *Postmodern Interviewing* tager udgangspunkt i en antagelse om, at brugen af interviews i dag har taget postmoderne sensibiliteter til sig i refleksionen over metoden både teoretisk og praktisk. Her betragtes interviewet som en samtale med forskellige formål, med en kommunikativ form, der er konstrueret ikke blot gennem et forskningsdesign, men i lige så høj grad i selve interviewet. Rollefordelingen mellem interviewer og respondent er blevet mere uklar end tidligere erkendt, og den mere standardiserede form for repræsentation bli-

ver udfordret af fremstillingsformer, hvor f.eks. grænsen mellem fakta og fiktion udviskes ud fra en idé om, at det frembringer en rigere forståelse af interviewmaterialet. Pointen med denne antologi må være at fremstille udviklingen af interviewmetodikken, en blød postmodernistisk drejning, og distinkt pege på nye måder til at generere og fremstille viden. Bidragsyderne præsenterer dog ikke en egentlig form eller struktur for en postmoderne tilgang til det at foretage interviews, men mere et forsøg på at identificere og fremstille sensibiliteter, der udfordrer mere modernistiske opskrifter på metoden.

Introduktionen til antologien forfattet af redaktørerne Gubrium og Holstein forsøger at forholde sig til postmodernismens skepsis over for virkeligheden og de problemer, der opstår med repræsentation i sådan en tankegang, samt hvilken betydning det kan have for interviewmetodikken. De stiller bl.a. spørgsmålet, hvis alt er repræsenterende retorik, hvor efterlader det interviewet som metode og dets autoritative tekst? Men det gør de desværre uden at give et egentligt svar herpå. Redaktørerne skriver, at et overdrevent fokus på repræsentationens krise kan medføre risiko for tabet af virkeligheden. Netop derfor virker de heller ikke overbevist om repræsentationens grundlæggende hegemoni. Til trods for den postmodernistiske inspiration fastholder forfatterne nemlig objektivistiske

beskrivelser i en eller anden form i deres bidrag til denne antologi. Det betyder imidlertid, at man som læser aldrig helt bliver klar over, hvor forfatterne og deres forskellige bidrag placerer sig mellem de modernistiske opskrifter og den "postmodernistiske drejning", de påberåber sig.

Postmodern Interviewing peger mod nye måder at udforske, forholde sig til og præsentere empiribaserede tekster, der er genereret gennem interviews og de mange skæringsflader, interviews har med kultur, fiktion, historie, biografi, poesi og social interaktion. Disse kontekster blev tidligere opfattet som separate fra selve interviewet, men fremstilles i denne antologi som integrerede forhold, der ikke kan adskilles fra interviewet.

Det betyder, at der hverken i introduktionen eller resten af antologien fremstilles et entydigt svar på, hvordan bidragsyderne opfatter virkelighedens beskaffenhed, og i forlængelse her af hvad en "postmodernistisk drejning" mere præcist indebærer. Et mere klart billede med en mere præcis definition er selvfølgelig ønskværdig, men en svær operation med 14 forskellige bidrag i antologien. Det forbliver et spørgsmål om at inddrage postmoderne sensibiliteter i refleksioner over anvendelsen af interviewet som metode.

De forskellige bidragsydere til antologien forsøger at gennemføre denne operation ved at præsentere læseren for disse sensibiliteter

gennem en række artikler, der trækker på antropologi, familiestudier, historie og sociologi. Disse bidrag er ind delt i tre overordnede temaer: *New Horizons*, *Reflexivity*, *Poetics and Power*.

Det første tema behandler nye tendenser ved interviewet og dets rolle i samfundet. Det goes ved at præsentere to nye former for interviews: det aktive interview og internetinterviewet. Derudover diskuteres postmoderne trends/sensibiliteter ved interviewmetodikken og potentialet for metodisk og metodologisk udvikling, og der argumenteres for en udvikling fra det individuelle interview til et interview i samfund.

Det andet tema søger at reflektere over nye måder at forstå interviewet på i forskellige kontekster. Det diskuteres, hvorvidt det giver mening at adskille personlige og kulturelle fortællinger i analyser af interviews. Man får et gensyn med det problemfyldte forhold mellem deltagende observation og interview, i en diskussion om handling (observation) bør have forrang for det fortalte (interviews), eller er de en del samme menings sfære? Derudover reflekteres der over interviewet som en social konstruktion (hvis historie bliver fortalt?) samt behovet for et mere reflektivt interview i et postmoderne og filmisk samfund.

Det tredje og sidste tema diskuterer poesi som en alternativ fremstillingsmåde af interviewmateriale, analysestrategier for historiske interviews, udforsker grå-

zonen mellem fakta og fiktion samt betydningen af interviewet i skabelsen af magt, viden og praksis i vores samtid, og hvordan interviewet bruges til at legitimere en stigende social ulighed i en globaliseret verden.

De to antologier

Gubrium og Holstein har etableret et tydeligt link mellem de to antologier, der gør, at de bliver interessante at læse i en sammenhæng. Hvor *Inside interviewing* prøver at identificere nogle nye tendenser ved at pege på vidensgenereringen i interviewsituationen som social konstitueret og plæderer for en "empowering" af respondenterne, trækker *Postmodern Interviewing* på disse tendenser som implicite forhold i det lidt upræcise forsøg på at identificere en postmodernistisk drejning af interviewmetodikken. Hvis man ser bort fra de artikler, som går igen under forskellige tematikker (mere præcist 6 gengangere), så supplerer antologierne, med deres forskellige indgange til interviewet, hinanden ganske udmærket.

Som anmelder er min opgave egentligt først og fremmest at forholde mig til indholdet i antologierne, men jeg vil alligevel træde ved siden af og pege på, hvad jeg mener kunne være interessant se diskuteret i selvsamme. Der mangler en mere eksplicit diskussion af validitetskriterier i det postmoderne interview i antologierne. Når man søger at inddrage postmoderne sensibiliteter, men samtidig fast-

holder f.eks. mere modernistiske og objektivistiske beskrivelser af data, har det vel betydning for vurderingen af validitet. En diskussion af nye former for validitetskriterier i forhold til den position, disse antologier tager i metodelitteraturen, kunne have været interessant at se udviklet. Det skal retmæssigt siges, at der ligger implicite validitetsdiskussioner i mange af bidragene (enkelte ligefrem eksplicit), men disse forholder sig naturligvis til den afgrænsede problemstilling, der arbejdes med i de enkelte bidrag. Men når der bl.a. plæderes for en øget sensitivitet over for subjekter og subjektivitet i interviewet, nye fremstillingsformer (eksempelvis poesi), magt samt grænserne mellem fakta og fiktion, må det følges op af en mere eksplicit diskussion om validitet. Denne diskussion mangler i de ellers ganske interessante bøger.

Det gælder dog for begge antologier, at de indeholder artikler, der bidrager med refleksioner over anvendelsen af interviews. Fokus for artiklerne er primært, men ikke eksklusivt, brugen af interviews i kvalitativ empirisk forskning. Men der er bidrag, som er interessante uanset om man som forsker eller studerende arbejder med biografisk narrative – eller surveyinterviews.

De problemstillinger, som forfatterne beskæftiger sig med, er for så vidt ikke nye, men det, der gør dem interessante, er bl.a. deres udgangspunkt i konkrete erfaringer med anvendelsen af

interviewet som metode i empirisk forskning. Det gør diskussionerne om subjektivitet, refleksivitet og postmoderne sensibiliteter mere nærværende, når de præsenteres gennem diskussioner om designmæssige, tekniske, analytiske og fremstillingsmæssige problemstillinger. Sproget i antologierne er forståeligt, og de fleste af forfatterne inddrager empiriske eksempler til at understrege deres metodiske og metodologiske pointer. Det medfører, at både erfarne og uerfarne brugere af interviews vil kunne drage nytte af antologierne til deres egne refleksioner over kunsten at anvende interviewmetodikken. De nye tendenser ved interviewmetoden og metodologien, som præsenteres i antologierne og inddrages i de enkeltstående artikelbidrag, vil meget, men kan også meget. Derfor kan de inspirere til at gennemtænke den måde, hvormed konkrete interviewundersøgelser designes, gennemføres, analyseres og fremstilles.

Rasmus Antoft
Institut for Sociale
Forhold og Organisation
Aalborg Universitet/
FLOS

Lilli Zeuner/Jeppe Højland: *Unge i det kriminelle felt – et studium af forskningslitteratur.*

København: Socialforskningsinstituttet 2003, 03:09, (125 sider, ISBN 87-748-7720-8).

De kriminelle, "vilde", utilpassede, uregerlige og utilnærmelige unge står højt på såvel pressens som den politiske dagsorden. Vi trænger i den grad til en oplyst debat om, hvad det er for et fænomen vi står overfor (karakter, omfang), og i forlængelse heraf, om hvad vi kan gøre ved det. Derfor er det vigtigt og godt, at vi nu har fået *Unge i det kriminelle felt*.

Rapporten er et studium af eksisterende, primært dansk, forskningslitteratur og udgør således en absolut prisværdig bestræbelse på at samle en ellers fragmenteret viden om forandringer i ungdomskriminalitetens omfang og karakter samt de samfundsmæssige reaktioner.

På baggrund af eksisterende kriminalitetsstatistik konkluderer forfatterne, at den samlede ungdomskriminalitet er faldet, hvilket forklares med en øget fremtidsdisciplinering blandt unge, som gør, at den tidligere almindeligt udbredte småkriminalitet er mindsket. Omvendt er den grove kriminalitet, herunder voldskriminaliteten, blandt unge steget. Unge med indvandrerbaggrund er overrepræsenteret i kriminalitetsstatistikken, om end denne over-

repræsentation falder, når der tages højde for relevante baggrundsvariable.

Rapporten tegner et billede af en ungdom, som er mere polariseret end tidligere. Der er dels det store flertal af velfungerende unge, der forstår at navigere i eksempelvis uddannelsessystemet dels et mindretal af unge, som falder igennem og bliver fastlåst i en marginal position. Den overordnede forståelse betegnes som "kulturteoretisk" og bygger på en sammentænkning af Bourdieus og Goffmans sociologi. På hver sin måde bidrager disse forfattere til forståelse af de eksklusionsmekanismer, som bevirker, at nogle unge oplever at have lav symbolsk værdi. Den overordnede tese i rapporten er således, at systematisk ungdomskriminalitet må forstås i forhold til forstærkede, komplekse eksklusionsmekanismer, der resulterer i, at nogle unge får behov for at danne alternative fora for opnåelse af symbolsk værdi og status. Således hedder det, at:

De unge, der ikke kan opnå symbolsk værdi via de gængse veje kan kompensere for dette ved at danne alternative normer sammen med ligesindede, hvor tildeling af symbolsk værdi foregår efter helt andre kriterier. Kriminalitet kan blive en alternativ vej til opnåelse af status og prestige (s. 11).

Dette opfatter forfatterne

som den centrale mekanisme bag dannelse af bander.

Forfatterne påpeger nogle dilemmaer i samfundets reaktion på de unges kriminalitet. Eksempelvis er der en modsætning mellem på den ene side hensynet til "den almene restbevidsthed" og på den anden side hensynet til "at få den unge tilbage på ret køl". I den forbindelse er der sket en udvikling imod at kræve højere straffe samt at kræve hurtig konsekvens. I den forbindelse er det værd at lægge mærke til, at der er ~~sket~~ *fald* i andelen af befolkningen, der udtrykker frygt for at blive udsat for kriminalitet. Den nutidige tendens til at kræve højere straffe kan altså *ikke* forklares med en øget frygt for kriminalitet. Det skal også her nævnes, at straf ifølge forfatterne har en generalpræventiv effekt, men denne effekt bliver ikke større af længere straffe. Det ser derimod ud til at længere straffe forkorter recidivtiden. I amerikansk sammenhæng ser det også ud til at konfrontationsstrategier og opsøgende gadearbejde har en negativ effekt på kriminaliteten. Som et alternativ fremfører forfatterne det synspunkt, at man bør satse på at tilføre de unge symbolsk værdi i form af blandt andet uddannelse og arbejde, så de ikke har nogen grund til at vælge alternative veje til opnåelse af status og prestige. Rapporten anbefaler desuden tidlig indsats som kriminalpræventiv strategi, samt at man i højere grad søger at hjælpe unge, der ikke fungerer i skolen, så de ikke ekskluderes. Ligeledes

gør forfatterne gældende, at:

man bør sørge for, at en baggrund i en anden etnisk baggrund end den europæiske ikke fører til en følelse af at være anderledes og mindreværdig.

Det anbefales ligeledes at gøre en indsats i forhold til særligt belastede boligområder.

Der er elementer i rapporten, som forekommer problematiske, herunder særligt anvendelsen af bandebegrebet.

Bandebegrebet har været omdrejningspunkt for en ret så omfattende debat. *Unge i det kriminelle felt* har referencer til væsentlige indlæg i denne debat, men brugen af begrebet fastholdes. I en forskningsrapport, som tager udgangspunkt i Goffmans og Bourdieus sociologi, er dette besynderligt! Hvis det at tage udgangspunkt i Goffmans analyser af afvigelse skal tages alvorligt, må det nødvendigvis medføre en særlig opmærksomhed på stigmatisering og stempeling – også i forhold til forskerens begrebsbrug. Hvis det at indskrive sig i Bourdieus teoretiske verden skal have nogen reel betydning, må det som et minimum medføre et krav om et brud med de prækonstruerede og magtfulde kategorier, som forskningen påføres udefra, og som appellerer til intuitionen og den sunde fornuft. Begrebet "bande" synes netop at være sådan et kategori. Brugen af bandebegrebet forekommer så meget desto mere besynderligt al den

stund, at den gennemgående Bourdieu og Goffman inspirerede analyse i rapporten, som nævnt, kredser om stempeling og symbolsk miskendelse. Er bogens forfattere da slet ikke opmærksomme på, at det stigmatiserende og fordømmende bandebegreb netop er med til fratage disse unge symbolsk værdi? At bandebegrebet måske er en del af det problem, der analyseres? Her kunne forfatternes blik på de mekanismer, der skaber eksklusion og kriminalitet, med fordel have været anvendt på forfatternes eget begrebsbrug og den dertil knyttede symbolske magt. Et brud med det magtfulde og sundfornuftige begreb "bande" ville med andre ord have været på sin plads. I stedet for dette brud, gør rapporten og dens forfattere sig til medskabere af dette begreb. De bidrager så at sige til en dramatisering af fænomenet ved at fastholde, at unge der begår kriminalitet betegnes som "bander". Hermed indskriver de sig i en doxisk diskurs, der har bandebegrebet som det centrale begrebmæssige nodalpunkt, og som implicit bygger på den antagelse, at det er kriminaliteteten, der er omdrejningspunktet for de grupper, vi taler om. I bandebegrebet er der således allerede indskrevet en implicit forståelse af fænomenet. Denne implicite forståelse slår nogle steder igennem i rapporten, hvor det eksempelvis hedder, at:

Vold og anden form for kriminalitet kan være statusgivende

for den enkelte og desuden være det, der holder gruppen sammen (s. 67, understreget tilføjet).

Denne opfattelse kan i allerhøjeste grad problematiseres: Det at unge begår kriminalitet sammen, behøver langt fra at betyde, at de er sammen *for* at begå kriminalitet. At unge går sammen i grupper, der blandt andet begår kriminalitet, behøver ikke at betyde, at kriminaliteten er det primære, de har til fælles. Pointen er, at hvis man benytter bandebegrebet, kommer man alt for let til at betragte grupper eller løse netværk af unge som en form for kriminelle organisationer og dermed til at antage, at det er kriminaliteten, der er det primære omdrejningspunkt for samværet.

Et andet problem er, at det meste bandeforskning omhandler forhold i USA, hvorfor de forståelser, der implicit er indskrevet i bandebegrebet, tager udgangspunkt i et samfund, der på en række centrale punkter er forskelligt fra det danske. Ved at bruge bandebegrebet risikerer man således også at overtage en forståelse af social kontrol, der er specifik for amerikanske forhold. Denne import får en helt konkret betydning i rapporten de steder, hvor der trækkes på analyser og praksisanbefalinger, som hentes fra Spergels sammenfatning af resultater fra amerikansk bandeforskning. F.eks. hedder det med henvisning til Spergel, at:

Noget tyder på, at

hvis man møder de unge på deres egne præmisser, nemlig bandekriminalitetens adfærdsnormer, så har indsatsen ikke nogen positivt effekt, men der er stor risiko for en negativ effekt (s. 100).

Men sæt de grupperinger og løse netværk af unge, vi kan iagttage i Danmark, repræsenterer et fænomen, der er *kvalitativt forskelligt* fra amerikanske bander. Hvis fænomenet i Danmark har en helt anden karakter, så kan vi vel ikke gå ud fra, at det også her vil være skadeligt at møde de unge på deres egne præmisser? Her synes faren for, at et uhensigtsmæssigt begrebsbrug fører til, at der drages vilkårlige konklusioner på baggrund af tvivlsomme paralleller til amerikanske forhold, nærliggende.

Rapportens forfattere er selv opmærksomme på dette problem, når de skriver, at:

Selvom man på ingen måde kan sammenligne de amerikanske forhold med de danske, så må det formodes, at nogle af de samme gruppeprocesser gør sig gældende uafhængig af, om det er i USA eller i Danmark (s. 66-67).

Selv om denne formodning skulle holde, kan man spørge om det, at nogle af de samme grundlæggende gruppeprocesser gør sig gældende også medfører, at de mere konkrete analyser og praksisan-

befalinger kan overføres fra amerikanske til danske forhold? Andetsteds begrundes inddragelsen af amerikansk bandeforskning med, at:

Erfaringer fra de mere ekstreme forhold kan netop give et indblik i de mekanismer, som kan være svære at se under de mindre ekstreme forhold, som hersker herhjemme (s. 102).

Men sæt det fænomen, vi står over for i Danmark, *ikke* er en mindre ekstrem udgave af det samme fænomen som det amerikanske, men derimod noget kvalitativt anderledes...

Et andet problematisk element i rapporten er den stedmoderlige behandling af kønsdimensionen. Af rapporten fremgår det, at "medlemmerne" af de grupper og netværk, der kaldes bander, næsten uden undtagelse er unge mænd, men der gives ingen bud på, hvorfor det er sådan. Her havde nogle bud på analyse af interaktionen mellem køn, etnicitet og social position på den ene side og kriminalitet på den anden side været passende. Det kan således undre, at eksempelvis Prieurs "Maskulinitet, kriminalitet & etnicitet" (*Social Kritik* nr. 65/66 1999) ikke er inddraget. Nok er teksten oprindeligt norsk, men den er også publiceret på dansk og virker oplagt. Og dermed har vi allerede bevæget os ind på et tredje kritikpunkt, nemlig at valget af referencer forekommer mangelfuldt. I forhold til anvendelsen af amerikansk bandeforskning, er

det eksempelvis besynderligt, at denne ikke er forsøgt kvalificeret ved at inddrage relevante diskussioner i antologien *The Eurogang Paradox* (Klein et. al., Kluwer 2001); diskussioner der netop handler om, hvorvidt det giver mening at anvende et amerikansk inspireret begreb om bander i Europa. For en god ordens skyld: Som hovedregel er det unfair i en anmeldelse at nævne værker forfatteren ikke har taget i betragtning, og som anmelderen mener burde være medtaget. Ingen kan nå at læse alt. Men for en rapport, der bærer undertitlen "et studium af forskningslitteratur" må det være på sin plads at påpege den slags undladelsessynder.

Konkluderende må man sige følgende om *Unge i det kriminelle felt*: Det helt overordnede synspunkt, at grupper, der blandt andet begår kriminalitet, kan være et alternativt sted at finde status for unge som ellers af forskellige samfundsskabte grunde er nægtet symbolsk værdi, fremstår plausibelt og velbegrunderet. Følgelig forekommer det fornuftigt som overordnet kriminalpræventiv strategi at satse på at tilføre disse unge symbolsk værdi. Omvendt er der alvorlige problemer knyttet til det forhold, at bandebegrebet fastholdes, samt at der er relevant litteratur, der ikke er taget i betragtning. Når disse forbehold er nævnt, indeholder rapporten imidlertid så meget faktuel og sociologisk substans, at den under alle omstændigheder kan udgøre et væsentligt og nødven-

ligt vidensbaseret korrektiv til en debat, der altid synes at være lige ved at kore af sporet.

Sune Qvotrup Jensen

Institut for Historie,
Internationale Studier og
Samfundsforhold
Aalborg Universitet

Michael Hviid Jacobsen & Søren Kristiansen: Erving Goffman. Sociologi- en om det sociale livs elementære for- mer. København: Hans Reitzels Forlag 2002 (247 sider, ISBN 87-412- 2483-3).

Det kræver ikke den store literatursøgning at finde ud af, at der i den senere tid er kommet en lind strøm af spændende udgivelser om Goffmans værker på Engelsk i bogform såvel som på artikel basis. Dette skal også ses i lyset af, at Goffmans popularitet synes stigende. Alligevel må man sige, at vi har savnet litteratur på dansk, og Michael Hviid Jacobsens og Søren Kristiansens bog *Erving Goffman* er således en kærkommen mulighed for at øge interessen for Goffman i det danske sociologiske miljø.

Bogens umiddelbare hensigt er at give en indgang til Goffmans forfatterskab. Dette sker via en introduktion til personen Goffman og hans metodebrug, samtidig med at bogen forsøger at holde en vis grad af krono-

logisk stringens iblandt hans værker. Ud fra disse ambitioner er der kommet en inspirerende og lærerig bog, der med velskrevet præcision giver en let tilgængelig adgang til Goffmans teoretiske univers.

Bogen indledes med en diskussion af Goffmans teoretiske bagage, og disse tanker præsenteres i forhold til de tanker, som var fremherskende i USA på hans egen tid, samtidig med at de rammesættes af sociologiens klassikere. Det første kapitel er dedikeret til en præcisering af Goffmans placering i det sociologiske landskab. Her hører vi om Goffmans akademiske opvækst og de centrale begivenheder, som influerede hans interessesfære, samtidig med at forfatterne debatterer Goffmans forfatterskab og dets forskellige faser. Forfatterne har valgt at inddele Goffmans forfatterskab i tre perioder – *den durkheimanske, den empiriske og den social-epistemologiske/socialfænomenologiske fase* (side 29). Herigennem opnås en vis grad af overblik og gennemskuelighed i et ellers meget bredt forfatterskab. Det kan dog diskuteres, hvorvidt en tredeling giver for brede inddelinger, således at kategoriseringen ikke optimalt tjener sit formål. Alligevel må det siges, at der herigennem gives et rimeligt overblik over de udgivne værker. Dette afrundes og krydres med anekdoter fra Goffmans liv, der helt igennem rammer læseren med humor og intelligens, og det er i denne fase, at man som læser begynder at forstå hvilken kreatør og

humorist, Goffman også var.

Kapitel 2 er kaldet "at læse Goffman bagud", og det forekommer mig som noget unikt i litteraturen omkring Goffman. Her gennemgår forfatterne systematisk Goffmans videnskabelige pointer i forhold til de klassiske sociologer og de traditionelle videnskabsteoretiske positioner.

Herigennem kommer der en systematisk analyse af Goffmans teoretiske inspirationskilder, samtidig med at man som læser bliver præsenteret for forskelle og ligheder. Især afsnittet, hvor Goffman og Émile Durkheims tanker gennemgås og sammenlignes, virker spændende, og forfatterne formår at strukturere en fremstilling, der er let tilgængelig for læseren. Man må dog sætte spørgsmålstegn ved længden af de forskellige afsnit – eller måske mere præcis dybden. Selv om man som læser bliver inspireret af de mange sammenligninger og diskussioner, så længes man sideløbende efter en mere dybtgående debat af de enkelte ligheder og forskelle. Til tider får man følelsen af, at konklusionerne i de forskellige afsnit præsenteres mere end de diskuteres. Det virker umiddelbart som om, at kapitlet kunne have været styrket via et færre antal sammenligningsemner, så der herigennem kunne blive plads til mere dybde i de bedste af afsnittene.

Kapitel 3-6 er hengivet Goffmans teoretiske virke, hvor de vigtigste begreber behandles. I stedet for at lave en klassik gennemgang har

forfatterne valgt at fremstille de enkelte begreber i kontekster. Således bliver der diskuteret hverdagsliv i kapitel 3, hvor spil- og ritualmetaforerne introduceres. Denne teknik giver en levende fortælling, hvor de vigtigste begreber præsenteres. De kapitler, der debatterer Goffmans teoretiske redskaber, er generelt gode. Forfatterne formår at lave en sammenhængende fremstilling, der virker koncis og intelligent. Der er dog en slange i paradiset, og den består i den dybde hvorved de forskellige begreber og værker præsenteres. Enkelte af Goffmans vigtigste begreber introduceres i en sådan korthed, at man savner forklarende diskussioner og eksempler. Værst ser det ud i kapitel 6, hvor Goffmans rammeanalyse diskuteres. Denne komplekse teoretiske diskussion afvikles på 5-6 sider, der på ingen måde dækker andet end yderst sparsom introduktion af Goffmans umiddelbare hensigter. "Frame Analysis" er et hovedværk, der burde have haft en mere central rolle i bogen på trods af, at forfatterne kalder værket hans kedeligste (side 146).

Det syvende kapitel er hellet Goffmans metoder. På glimrende vis bliver Goffmans relationer gennemgået til Grounded theory, etnografi og metaforer. Især det sidste er utrolig spændende og forfatterne har fremstillet et interessant kapitel, der inspirerer læseren til selv at forsøge sig med teoriudvikling via metaforer. Det er forfatterens pointe, at man via metaforerne giver liv til nye

analytiske perspektiver på hverdagsfænomener, således at der åbnes op for nye erkendelsespotentialer i de sociale oplevelser, som ellers ikke tillægges nogen umiddelbar betydning (side 174). Ofte pointerer forfatterne den omstændighed, at den sociale virkeligheds kompleksitet mest tilfredsstillende lader sig analysere ud fra et multipelt apparat af perspektiver, der eksemplificeres i Goffmans egen mosaistiske brug af metode og teori.

Den inspirerende læsning fortsætter ind i kapitel 8, hvor Goffmans teori omkring selvet diskuteres. Goffmans egen position diskuteres op imod bl.a. Foucault, men det mest spændende i dette kapitel er klart illustrationen af, hvorledes selvets strukturering kan ses som en afgørende faktor for samfundsopbygningen, eller det som han kalder samhandlingsordenen (side 198ff). Kort sagt påpeger Goffman ud fra en inspiration fra Durkheim, at det menneskelige selv er helligt. Dette bør beskyttes og må ikke krænkes. Beskyttelsen sker gennem sociale ritualer og uskrevne samhandlingsnormer. Forfatterne ender kapitlet med at diskutere Goffmans forhold til den klassiske diskussion om forholdet mellem individ og samfund, og herigennem denne spændende diskussion præciseres Goffmans opfattelse af selvet.

Bogens sidste kapitel er en pendant til kapitel 2, hvor Goffman blev læst tilbage i den sociologiske litteratur. I kapitel 9 læses Goffman fremad. I et spændende ka-

pitel, der modigt kaster sig ud i sammenligninger med bl.a. Anthony Giddens, Jürgen Habermas og Pierre Bourdieu, sættes Goffmans indflydelse på den sociologiske verden i relief. Således anskueliggøres Goffmans enorme betydning for de teoretiske ideer, vi i dag kalder nyklassikere. Især afsnittet omkring Giddens virker spændende og relevant. I hans omfattende hovedværk *The Constitution of Society* fra 1984, spiller Goffmans ideer en fundamental rolle. Bl.a. fokuserer forfatterne på de punkter, hvor Giddens låner fra Goffmans perspektiver om den menneskelige (praktiske) bevidsthed, der er med til at forklare det sociale livs opretholdelse (side 207). Det er på alle måde en glimrende afslutning på en rejse i Goffmans forfatterskab at få sammenlignet ham med de førende personligheder, der præger sociologien i dag. Der er dog nogle elementer, hvor jeg savner uddybninger. Eksempelvis er der kun knap en sides sammenligning af Goffman og Habermas. Hvis der ikke er mere i den diskussion, så kunne man med fordel have valgt en anden person at sammenligne med – for eksempel Foucault, som både har relevans inden for Goffmans teoretiske perspektiver på afvigelse og selvets opbygning.

Forfatterne udmærker sig både i skriveteknik og i energi. Denne indføring i Goffman er på mange måde bedre end de fleste af dem, som findes på det internationale marked. Først og fremmest er der en begejstring for

Goffman, der skinner igennem kapitel for kapitel. Det ses først og fremmest igennem den loyalitet, som forfatterne udviser under præsentationen af Goffmans begreber. De virker yderst bevidste om at forklare de teoretiske pointer ud fra Goffmans egne præmisser, og hermed bærer bogen præg af forfatternes tydelige kærlighed til emnet. Dette betyder imidlertid ikke, at bogen skorter på kritik eller skeptiske overvejelser. Bogen er også en mosaik af forskellige kritiske roster, der ved de enkelte begreber sætter sunde spørgsmålstejn i debatterne.

Bogens største svaghed er efter min mening, at den sine steder er for kort – eller, om man vil, er for tynd i sin præsentation. Der er ofte situationer i delkapitlerne, hvor jeg som nævnt flere steder ovenfor, savner uddybning og præciseringer af enkelte begreber og diskussioner. Dette forstyrrer dog på ingen måde bogens positive indtryk. Forfatternes omfattende læsninger af såvel primær som sekundærlitteratur skinner igennem ved det overblik, man som læser føler, når man har færdiggjort bogen. Især for folk, der er førstegangslæsere i Goffmans univers, må bogen være en velsignelse, fordi den danner en fornuftig struktur på det ellers lettere kaotiske forfatterskab.

Jeppe Ingemann Lyng
Aalborg Universitet

Jesper Due & Jørgen Steen Madsen.
Fra magtkamp til konsensus: Arbejds-markedspensionerne og den danske model. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2003 (450 sider, ISBN 87-574-1045-3)

Lad det være sagt med det samme. Due og Madsens bog om de moderne arbejdsmarkedspensioners (AMP) gennemførelse er en lærerig og væsentlig samtidshistorisk analyse. Kun få herhjemme har den indsigt og det overblik, det kræver at holde rede på alle de tråde, der ved overenskomsterne i 1989 (på det offentlige område) og i 1991 (i den private sektor) fører til etableringen af arbejdsmarkedspensioner for de meget store grupper, som endnu ikke havde andet end folkepension og ATP at se frem til ved pensioneringen. Som Due og Madsen selv fremhæver i indledningen og konklusionen, er den overenskomstbaserede AMP en af efterkrigstidens vigtigste velfærdsreformer: Den løser for store dele af befolkningen det pensions- og forsørgelsesproblem, som alle var enige om ikke kunne løses ved yderligere skattestigninger. Med AMP vil 90 pct. af de ældre ad åre have en ganske betragtelig pension ved siden af folkepensions grundbeløb og ATP. Reformen er også væsentlig, fordi den samtidigt cementerer og styrker den danske aftalemodel på arbejdsmarkedet, som ellers var under pres fra decentra-

lisering og øget økonomisk konkurrence.

Analysen er dertil lærerig. Læseren føres over 421 tæt-skrevne sider igennem detaljerede redegørelser for AMP-reformens forhistorie (kapitlerne 2-4), en "optakt" på fulde 99 sider (kapitel 5), en 144 siders analyse af AMPs etablering på det private arbejdsmarked – som næsten kunne være en bog i sig selv (kapitel 6), godt 50 sider om den efterfølgende konsolidering (kapitel 7), og endelig et perspektiverende konklusionskapitel på 28 sider. Bogens tese er ikke så ligetil at redegøre for. Men den tese, der står skarpest, er nok, at AMPs gennembrud og særlige karakter er en *utilsigtet konsekvens* af en række aktørers kortsigtede interessevaretagelse. AMP var ikke et stort strategisk projekt, men et resultat af et heldigt sammentræf af politiske og økonomiske omstændigheder og personlige netværksrelationer. Som når en Svend Auken som socialdemokratisk formand af kortsigtede og delvist fejlkalkulerede politiske grunde ikke vil indgå en aftale med en borgerlig regering, hvilket forhindrer en samlet lovgivning om AMP (pp. 182-190). Derfor bliver det en ren aftalemodel. Auken skulle ellers bare have sparket en åben dør ind. En anden vigtig tese er, at AMP opstår i et krydsfelt mellem på den ene side en magtdiskurs om lønmodtagernes indflydelse på virksomhederne, der vokser ud af 1970'ernes OD-diskussion, og på den anden side en diskurs om velfærdsstatens finansie-

ringsproblemer, som særligt hører 1980'erne til, men som også har aner tilbage til 1970'erne. Endelig er der vel nok også en tredje tese, som mere implicit hævder, at man i AMP-reformen havde nogle forskellige institutionelle historier at bygge videre på, og at det især var den dominerende arv blandt de private aftalebaserede pensioner, der kom til at udgøre skabelonen for AMP. Men andre veje var på forskellige tidspunkter i processen også farbare.

Der er mange historier i historien og mange pointer i de enkelte delanalyser. Der er historien om de personlige netværks betydning for gennembruddet. Der er historien om de politiske randbetingelser og katalysatorer. Der er historien om institutionel inertie og forandring. Og om de økonomiske forudsætninger for reform. Og om samspillet med decentraliseringen i aftalesystemet. Og om de tabte muligheder. Og om tilfældighedernes spil. Personligt synes jeg, historien om den manglende følgelovgivning for de mange danskere med ingen eller svag tilknytning til arbejdsmarkedet er meget tankevækkende, normativt såvel som analytisk. Normativt, fordi der, som Bent Rold Andersen og andre har påpeget, stadig er et uløst pensionsproblem for ganske mange danskere. De må så fæstne deres lid til den fremtidige indretning af det offentlige pensionssystem (og ATP), og til at de velbjærgede ikke tillader en øget ulighed blandt pensionister. Analy-

tisk, fordi der altså er grænser for, hvad en selv nok så kollektiv og solidarisk aftalebaseret pensionsordning kan løse i egne rækker. Problemet er, at det politiske pres for at få en ordentlig (offentlig?) løsning er til at overse, og at der så vidt øjet rækker ikke kan etableres en stærk koalition bag kravet om en løsning for de få og politisk uinteressante sidste 10 til 20 procent med ingen eller små AMP.

De mange historier er analysens styrke. Men det er også bogens væsentligste svaghed. Bogen er nemlig ikke stramt styret, og den mangler teoretisk fokus. Behøver vi eksempelvis et 30 siders kapitel om OD-diskussionen (kapitel 4)? Hvis det blot er for at etablere, at arbejdsgiverne ved AMP frygter "OD ad bagdøren" og fondssocialisme med LO i spidsen, er 30 sider nok i overkanten. Lidt polemisk kan man også spørge, om kapitel 2 om de gamle arbejdsmarkedspensioner og striden mellem pensionskasser og -selskaber er nødvendigt, hvis spørgsmålet i 1989-1991 var blevet "en symbolsk strid, der hurtigt skulle vise sig at være uden reelt indhold" (p. 336)?

En mere principiel diskussion af analysens genstand og de forskellige afgørende dimensioner ved en pensionsordning kunne være nyttig. Man kunne eksempelvis sondre mellem a. pensionens princip og risikogrupper (aktuarisk/solidarisk, firma, fag/branche, lønmodtagere, etc.); b. ordningens organisation (selskaber, kasser, administrative fællesskaber); c.

regulering (lovreguleret, aftalebaseret, frivillig/obligatorisk medlemskab); d. styring/ledelse (aktionærer, arbejdsgivere, lønmodtagere samt spørgsmålet om paritet/dominans); og e. finansiering (pay-as-you-go, fondsobygning/opsparring). Der er sikkert andre dimensioner og andre måder at karakterisere pensionsordninger på. En nærmere diskussion af de vigtigste aspekter ville muliggøre en mere systematisk analyse af, hvilke teser og "historier" der særligt har noget for sig, og hvilke aspekter af AMP de forskellige teser har gyldighed for. En sådan diskussion kunne måske også hjælpe forfatterne til at reducere detaljerigdommen i bogens analyser.

Due og Madsen skriver i indledningen, at formålet med bogen er at kortlægge opkomsten og etableringen af AMP i "et historisk og sociologisk perspektiv". Det sociologiske perspektiv forbliver temmelig implicit og under alle omstændigheder uforklaret. Ved endt læsning kan man ikke lade være med at tænke på, om der trods alt ikke er mere systematik i processen og resultatet end Due og Madsen lader ane.

Disse kritiske bemærkninger ændrer ikke på, at *Fra magtkamp til konsensus* er en god og veldokumenteret samtidshistorisk analyse, der har kortlagt (store dele af) baggrunden for, at den danske pensionsbombe blev demonteret i tide. Trods bogens i bund og grund glade budskab om *Den genfødte danske models* fortræffeligheder,

fremhæver den også en række af den danske velfærdsmodels fremtidige udfordringer. Også derfor bør den læses.

Asbjørn Sonne Nørgaard
Institut for Statskundskab, Århus Universitet

Finn Collin: *Konstruktivisme*. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2003 (127 sider, ISBN 87-786-7189-2).

Det er en nyttig bog, som Finn Collin har skrevet. Konstruktivismen findes i dag i mange forskellige afskygninger. Rent terminologisk er der et behov for en præcisering. Der er en psykologisk konstruktivisme fra Piaget-skolen i psykologien. Der er en socialkonstruktivisme i socialpsykologien med Kenneth Gergen, der har fundet på sit eget ord "constructionism". Så er der alle de mere sociologiske og filosofiske former for konstruktivisme i den naturvidenskabelige videnskabsteori, kropfilosofi, feminisme og queerstudies. Socialkonstruktivistiske tankegange findes udbredt i Cultural Studies i de anglosaksiske lande og i kulturstudier i en bred vifte af humanistiske og sociologiske studier på det europæiske kontinent. I mange tilfælde har de socialkonstruktivistiske tankegange taget udgangspunkt i franske filosoffer, der er blevet adopteret i mere eller mindre selektive kontekster i USA. Derfra er de reeksporteret til Europa og

Danmark i selektive oversættelser og kommentarer. Hele denne historie er beskrevet i en ny bog af Cusset: *French Theory*. Denne bog repræsenterer en tour de force om idehistoriske strømninger efter marxismens død. Da marxismen døde, hvis man glemmer en overlever som Jameson, blev hullet fyldt af Anthony Giddens og socialkonstruktivismen og Bourdieu. Samtidig har socialkonstruktivistiske tankegange slået ned i diskursanalyser. Og konstruktivistiske tankegange udgør en ikke uvæsentlig del af den sundhedsvidenskabelige sociologi. Der er endog en hel speciel version af konstruktivismen, der udspringer af den analytiske filosofi. Jeg tænker her på Searl, der går helt på tværs af det, der kaldes socialkonstruktivisme. Så der er brug for en præcisering. Finn Collins bog er en stor hjælp. Der er del navne og retninger at holde rede på.

Det Finn Collin gør er i princippet at appellere til tre filosofiske distinktioner. Collin appellerer til filosofihistorien, i dette tilfælde til Kants analyse af de kategoriale apparater (tid, rum, årsag). Det er en forfriskende indfaldsvinkel. Allerede Kants fornuftskategorier foregreb den moderne socialkonstruktivisme. Vi erkender ikke virkelighed som sådan (Ansich), men gennem kategoriale forstands- og fornuftskategorier, der i Collins moderne perspektiv er konstruktioner. Det næste, som Collin gør, er at indføre en række, i virkeligheden klassiske filosofiske distinktioner.

Collin diskuterer konstruktivismen i forhold til to ontologiske ordner: Natur og samfund.

Derefter bygger bogen på en distinktion mellem epistemologisk konstruktivisme og en ontologisk.

Helt centralt for Collin er sontringen mellem det "stærke program" og det eller de "svagere programmer". Det stærke program hævder, at alt, også den naturvidenskabelige erkendelse, er socialt konstrueret. Dette program, der har sine fortalere i Edinbourg skolen, forkaster Collin.

Collins hovedargument er, at en sociologisk videnskabsfilosofisk teori, der ville forklare den naturvidenskabelige erkendelse, ville kræve en sociologisk teori, der nærmest er utænkelig.

Collins konklusion er, at det stærke program så at sige er overanstrengt.

Det, som Finn Collin gør er at diskutere konstruktivismen ud fra disse distinktioner.

Finn Collin anerkender en vis berettigelse for det eller de svage socialkonstruktivistiske programmer. Finn Collins bog er i og for sig helt klassisk, baseret på klassiske filosofiske distinktioner: ontologi (natur, samfund) og epistemologi (forholdet mellem erkendelsen og det erkendte). Samtidig er den bygget op på sontringen mellem de stærke og svage programmer. Collin forkaster de stærke programmer. Hans hovedargumentation er igen baseret på neoklassiske distinktioner.

Finn Collin er en forsigtig

filosof. Han anerkender en vis berettigelse for konstruktivistiske synspunkter i samfundsvidenskaberne. Det har han i øvrigt argumenteret for tidligere i bogen *Social Reality*. Hans hovedargumenter mod socialkonstruktivismen er i og for sig også klassiske: selvreferentialitet, og relativisme. Hvad kan man savne? At han gør det klarere, hvorfor konstruktivismen har en berettigelse i samfundsvidenskaberne, altså en udfyldelse af de svagere programmer. Jeg synes hans eksempler er for blodløse i forhold til de socialkonstruktivistiske anliggender. Den er blodløs i forhold til feminisme og kønsdiskussionen, for ikke at tale om queer studies. Her er bogen helt krops- køns- og blodløs. At feminisme- og kønsdiskussionen i sig selv er lidt blodløs er jo en historie i sig selv. Collins filosofiske forsigtighed grænser til kedelighed. Hvad er det, der kan konstruere i hele det kropslige og kønslige felt? Collins univers er en rimelig klassisk diskussion tilbage fra 60'erne, men formår ikke at fange radikaliteten i socialkonstruktivismen. Det gør, at han gør det for let for sig selv.

Finn Collin holder sig omhyggeligt inden for et univers af klassiske og nyklassiske filosofiske distinktioner. Det er både bogens styrke og svaghed. Finn Collin er anfægtet af de konstruktivistiske angreb, men tilbageviser det med det neoklassiske filosofiske distinktioner. I den forstand er Finn Collins tese, at konstruktivismen

overhovedet ikke er ny. Kort sagt er alt ved det gamle, og konstruktivismen er sådan ikke noget nyt. Det er simpelt hen for enkelt. I stedet for at forholde sig til de sociologiske og filosofiske problemstillinger, som konstruktivismen i bred forstand, forsøger Collin at mane konstruktivismens spøgelse ind i skabet med neoklassiske filosofiske distinktioner. Men det er jo netop temaet. Duer de klassiske klassiske og neoklassiske distinktioner?

Konstruktivister og især konstruktivismens tvilling, dekonstruktivismen, vil naturligvis benægte disse distinktioner. Appellen til klassiske og neoklassiske distinktioner mellem natur og samfund, ontologi og epistemologi er jo det, som konstruktivismen og dekonstruktivismen bestrider. Det gælder især en række filosoffer, som bogen ikke diskuterer, fra Lacan til Deleuze og Guattari.

Hvad mener Finn Collin selv? Det er svært at se Collins filosofiske proveniens. Er det en modereret analytisk filosofi? Er det resterne af et forsøg på at fastholde klassiske filosofiske distinktioner over for en mere eller mindre radikal konstruktivisme og dekonstruktivisme? Læseren af bogen er lidt i vildrede, som det vil fremgå af et senere citat fra bogen selv.

Som helhed er det en nyttig bog, der bør kunne bruges i diskussioner af konstruktivisme og bør kunne bruges i de kommende Fagets videnskabs-teori. Den bringer ikke alle konstruktivismens problemstillinger på

plads. Collin forkaster det "stærke program", det at naturen også er socialt konstrueret. Han indrømmer, at den sociale verden i én eller anden forstand er konstrueret, både i epistemologisk og ontologisk forstand. Men hvad vil det konkret sige? Der er mængder af påstande om den konstruerede sociale virkelighed og for den sags skyld den socialt konstruerede krop. Foucaults kyniske filosofi er positiveret til en diskursanalyse, der doceres på andet semester i talrige studier. Der mangler en sans for dybden i konstruktivismen hos Collin. Alle de klassiske og neoklassiske distinktioner er i orden. Men Collins lad os kalde det neoklassisme gør det lidt for nemt. Konklusionen er jo, alt er ved det gamle. Det er en tænksom bog, der slutter med en bemærkning, der på sin side afslører hele problematikken: "Efter min mening er det umuligt at forudsige, hvad opgivelsen af forestillingen en objektiv sandhed ville kunne føre til". Det er en bog der på neo-klassiske præmisser præsenterer "konstruktivismen" i flertal. Dens styrke er den neoklassiske filosofiske diskussion og de klassiske indvendinger mod konstruktivismen, især argumentet om refleksivitet. Dens svaghed er, at den på det sociologiske område er for almen, og at den egentlig slutter med at problematisere hele bogens forehavende, som citatet ovenfor illustrerer. Der er stort ingen eksempler på "konstruktion" i sociologien. Diskursanalyser og Foucault

er i dag pensum på talrige studier, fra humaniora til sociologi og kulturstudier. Kardinals spørgsmålet er selvfølgelig om den objektive sandhed, både i Naturvidenskabene og i Samfundsvidenskabene.

Som citatet viser, er Finn Collin stærk i de neoklassiske distinktioner, hvad enten de stammer fra neo-analytiske filosofi eller kantianske begreber. Spørgsmålet er, om disse distinktioner egentlig rammer den postmoderne og socialkonstruktivistiske filosofi? Som sagt en nyttig bog, tænksom og neoklassisk, der vil tilbagevise de stærke konstruktivistiske programmer med klassiske og neoklassiske argumenter.

Holder Collins filosofiske bolværk mod relativismen, scepticismen og i en vis forstand anti-scientismen, dvs. en central og aktuel strømning af konstruktivisme i alle dens former?

Hvad mangler i bogen? Så vidt jeg kan se en diskussion af den mere radikale dekonstruktivisme. Hvor er Deleuze og Guattari, Lyotard, eller Serres? Der er i bogen en diskussion af den anglosaksiske konstruktivisme, med henvisninger til et antal franske avatater, ikke en diskussion af disse franske avatater i sig selv. Det er lidt trist, fordi Collin dermed gør sig opgaven lettere en strengt nødvendigt. Med de klassiske argumenter fra den neoklassiske filosofi-kasse gør han det for let for sig selv og andre. Så nemt er det ikke at jorde socialkonstruktivismen, som Collin gør det i bogen. Og som sagt ved Collin ikke selv,

hvad de mere fornuftige socialkonstruktivistiske programmer egentlig kan sige, selv om de jo falder ind under det, efter Collins mening, rimeligt fornuftige "svage program". Som kulturforsker og sociolog er man oplyst efter læsningen af bogen *Konstruktivisme*, men måske ikke oplyst nok.

Som konklusion fra bogen selv: hvad vil opgivelsen af en objektiv sandhed kunne føre til? I vores tilfælde i samfundvidenskabene? Good question. Hvad betyder opgivelsen af en objektiv sandhed i samfundvidenskabene? Vi er i den forstand tilbage til de klassiske ontologiske og epistemologiske spørgsmål i naturvidenskabene og samfundsvidenskabene. Jeg forstår ikke, hvorfor Finn Collin tilsidst i denne fremragende og nyttige bog selv relativiserer bogens centrale teser. Tror han ikke på sin gendrivelse af konstruktivismen?

Søren Damkjær
Institut for Idræt, Københavns Universitet

Michael Hviid Jacobsen (red.): *Sociologiske visioner – Sytten bidrag fra en sociologisk brydningstid*. Århus: Systime Academic 2003 (281 sider, ISBN 87-616-0647-2).

Omslagsillustrationen til bogen *Sociologiske visioner* er en tankevækkende kommentar til titlen. Man ser en homunculus med overudviklet, skaldet hoved, et lidt forskræmt blik, omgivet af flere cirkler, hvis lukkethed er markeret med sort. Sociologen kigger lidt sorgmodigt frem fra sin egen indesluttede cirkel og forsøger med sin ene hånd at få kontakt med omgivelserne, dog tilsyneladende uden at kunne tage ordentligt fat. Er dette billede en illustration af dagens sociologiske visioner? Sikkert ikke, hvis det skulle stå til redaktøren Michael Hviid Jacobsen.

Michael Hviid Jacobsen er blevet inspireret af en amerikansk antologi, *Sociological Visions*, fra 1997 og har formået en række danske sociologer til at bidrage til en tilsvarende bog i Danmark. Med det bløde ord "visioner" markeres det, at det skal dreje sig om personlige og subjektive forestillinger om, hvad man mener er sociologiens styrker, svagheder, potentialer og problemer. Ved visioner forstås noget, som sociologien kan og bør bidrage med til samfundet (s.10), og dette er koblet til forestillinger om det gode samfund (s.11). Visioner skal vurderes

ud fra deres visionære indhold og perspektiv for sociologien, hedder det.

Bogen er næsten umulig at anmelde på grund af bidragenes uhyre forskellighed, og man må tilslutte sig Hviid Jacobsens udtalelse, at der tilsyneladende er lige så mange sociologiske visioner, som der er sociologer. Men det er svært at forstå, at en næsten individualiseret mangfoldighed kan være et tilfredsstillende svar på en eventuel mangel på visioner i sociologien. Man savner derfor nogle kritiske *sociologiske refleksioner over selve sociologien* som referencerammer, for man overhovedet giver sig af med visioner. Her vil jeg nævne tre sådanne referencerammer, som savnes i bogen:

Hvad er overhovedet sociologiens status og placering som videnskabelig disciplin i samfundet? Hvilke betingelser og muligheder giver dette overhovedet for udøvelsen af sociologisk vidensproduktion inden for de forskelligartede kontekster, sociologer arbejder i: Universiteter, sektorforskningsinstitutter, konsulentbureauer, projektafdelinger i kommuner og organisationer inklusiv de forskelligartede finansieringsforhold og større eller mindre bindinger, som dette indebærer. Og: Hvordan har disse mulighedsbetingelser forandret sig med ændringerne i økonomiske, politiske og mediemæssige forhold i det, nogen kalder "videnssamfundet". Hvis man ikke stiller sådanne spørgsmål, bliver visioner i bedste fald fritsvævende, uforplig-

tende og abstrakte tilkendegivelser af gode viljer.

En anden vinkel, som jeg også mener kunne have været oplysende som en forudsætning for sociologers visioner, er en bestemt form for selvrefleksion, som mangler i bogen. Uden at være ortodoks vil jeg her henvise til Pierre Bourdieu. Sociologien og sociologer er ikke uskyldige aktører i et spil mellem institutionelle forhold og gode viljer. Sociologien må positionere sig over for andre fag så som jura, økonomi og statskundskab, og sociologer må selv positionere sig i det sociologiske felt. Flere af artiklerne peger på, at det gælder om at fremlægge eller være bevidst om sine værdier og erkendelsesinteresser. Dette synes at være en refleks af det gamle spørgsmål om "er" og "bør", men dermed forbigås det måske mere afgørende spørgsmål, hvordan forskellige sociologers synspunkter om sociologien er en del af en positioneringskamp i forhold til, hvad der kan gælde som fagets doxa. Det er ikke ligetil at erkende sine egne værdier og erkendelsesinteresser, eller rettere sagt: Alle må spille spillet i det sociologiske felt, og erklæringen af værdier er en del af dette spil. En insistering på visioner, samfundsen-gagement og sociologisk fantasi kan således være en måde at positionere sig på. Man bemærker her, at 11 af de 18 forfatternavne er knyttet til sociologi på Aalborg Universitet.

Hertil kommer, at de metodiske overvejelser, man finder i bogen over forholdet mellem forsker og den grup-

pe, det fænomen eller det problem, man studerer, sjældent reflekterer over forskerens placering i det sociale rum, som Bourdieu ville sige. Flere af bidragene anbefaler, at forskere skal være mere selvrefleksive i betydningen, at de reflekterer over deres personlige værdier og forudsætninger, men man finder ingen anbefalinger af den form for refleksiv sociologi, Bourdieu anbefaler; Sociologen må prøve at objektivere sig selv i det sociale rum.

Den tredje vinkel, som jeg synes må være en forudsætning, hvis man vil formulere visioner, er at man starter med at tage bestik af det samfund, i og for hvilket der formuleres visioner. På dette punkt lader bogen også en del tilbage at ønske. Selv om det aktuelle samfund og den udfordring, dette stiller til sociologien, ligger som en latent understrøm i det meste af bogen, er det kun et par enkelte af artiklerne – som vil blive nævnt nedenfor – der forsøger sig med mere omfattende analyser af det aktuelle samfunds særlige strukturer og processer samt det handlingsspillerum, dette overhovedet åbner (eller lukker) for. Denne mangel på samfundsanalyse som basis for visioner bidrager til et præg af luftighed, der synes at præge mange af bogens bidrag.

Efter denne kritik, hvormed jeg altså afslører en skepsis over for det at kaste sig ud i sociologiske visioner, som ikke er funderet i en samfundsanalyse og en videnskabsanalyse, skal jeg kommentere en række af ar-

tiklerne i bogen, især de, som jeg synes fortjener nærmere opmærksomhed, fordi de tager en smule mere fat i de ovennævnte problemer eller er mere eksplicitte i deres grundlag for at formulere en samfundskritik. Jeg må indrømme en vis subjektivitet i udvælgelsen.

Klaus Rasborg er den eneste af forfatterne, som forsøger at give et systematisk signalment af det aktuelle samfund. Dette sker ved hjælp af en samfundsdiagnoser, som tager udgangspunkt i Ulrich Becks forfatterskab. På denne baggrund appelleres der til Wright Mills begreb om sociologisk fantasi, og det pointeres, at en sådan må tage udgangspunkt i en revision af tilvante begreber om det sociale på grund af de nye betingelser. Dette må man give forfatteren ret i, men spørgsmålet er, om Ulrich Beck kan tages som sandhedsvidne om det aktuelle samfunds karakter. Flere andre bidrag kommenterer den aktuelle samfundsudvikling (Gunnar Scott Reinbacher, Ann-Dorte Christensen & Palle Rasmussen med flere). I nogle tilfælde gentages kendte pointer om det aktuelle samfund, i andre tilfælde kritiseres samtidsforståelsen, fordi man f.eks. er tilbøjelig til at overvurdere individualiseringen og undervurdere traditionernes betydning.

Et mere systematisk forsøg på analyse af videnskaberne betingelser, der synes at være på højde med samtidens forhold, finder man i Margareta Bertilssons artikel om, hvilken skæbne den år-

hundredegamle forestilling om en videnskabelig republik, som uafhængigt satte lovene for sig selv, har gennemgået. Bertilsson fokuserer nærmere på forskningen inden for bio-videnskaberne, der beskæftiger sig med sygdomme, sygdomsrisici, genforskning etc. og stiller spørgsmålet om demokratiets betingelser i det nye "videnssamfund". Bertilsson argumenterer for, at den "videnskabelige republik i større eller mindre grad er blevet tvunget til at afgive suveræniteten og underlægge sig den politiske stat" (s. 111). Men foreløbig er denne underlægning præget af et krav om anvendelighed og orientering i forhold til brugerinteresser. Dette støttes af en voksende indflydelse hos forskellige "bio-communities" (f.eks. knyttet til sygdomme som kræft, Alzheimer og gig), som stiller krav til politikerne og forskerne. Som alternativ hertil sætter Bertilsson forestillingen om et deliberativt demokrati, som ikke er styret af flertalsafgørelser baseret på umiddelbare brugerinteresser, men på "indsigt og klogskab" (s. 6).

Antje Gimmlers artikel kan læses som en uddybning af Bertilssons bidrag. Gimmler er inspireret af den aktuelle interesse for den amerikanske pragmatismes, især James Deweys, bidrag til forestillingerne om et deliberativt demokrati. Dette indebærer en positiv vurdering af overvindelsen af den traditionelle distance mellem videnskabelig elite og lægfolk. Med det afgørende for, at denne over-

vindelse ikke ender i forskning styret af umiddelbare brugerinteresser, er at der foregår en grundig og dybdegående offentlig kritik og debat. Gorm Harstes bidrag, der kredser om diskussionen af Bjørn Lomborgs analyser af "verdens tilstand", viser hvor kompliceret en offentlig debat om forskningsresultater er, og han viser også, at de klassiske idealer om argumentation og dokumentation spiller en overordentlig stor rolle og i den forstand, at der stadig i offentligheden appelleres til den "videnskabelige republiks" ubestikkelighed.

Flere af bogens artikler, som ellers i sig selv indeholder interessante betragtninger, formulerer temmelig abstrakte og uforpligtende tanker om sociologiens nytte i samfundet – eventuelt som kritisk instans. Dette gælder bidragene fra Ole Riis om betydningen af en dialektisk tænkning, af Lilli Zeuner om betydningen af en bedre forståelse af kulturbegrebet, af Jens Tonboe om en "vedkommende sociologi" og af Anja Jørgensen om en vitalisering af den gamle Chicagoskole. Denne uforpligtende karakter har også Gunnar Scott Reinbachers bidrag, hvor det er temmelig svært at forstå, hvordan international tværvideenskabelig forskning inden for sundhedsområdet skulle være en afløser af kapitallogikkens samfundskritik.

Mere interessant er de bidrag, der søger at udforme et grundlag for en ny kritisk sociologi. Nogleartiklen er her Søren Juuls bidrag, der

tilslutter sig og diskuterer forslaget fra Axel Honneth (Jürgen Habermas' afløser i Frankfurt) om at bruge begrebet anerkendelse som fundament for en tidssvarende kritisk sociologi. Begrebet anerkendelse har ifølge Juul den fordel frem for Habermas' begreb om diskursetik, at det ikke er knyttet til en sproglig argumentation. Juul insisterer på et moralbegreb, der ikke er relativistisk. Men han går til yderligheder og kræver et "præ-socialt" moralbegreb. Det er dog meget vanskeligt at forstå, hvordan gensidig anerkendelse kan være noget præ-socialt. Tværtimod: I sociologien er begreber om rolleovertagelse (George H. Mead) og dobbelt kontingens (Talcott Parsons) eksempler på forestillinger om anerkendelse som en konstitutiv betingelse for socialitet. Juul anfører endvidere den betragtning, at anerkendelse må suppleres med et begreb om retfærdighed. Christensens og Rasmussens bidrag tilslutter sig på mange måder Juuls forslag om anerkendelse og retfærdighed som fundamentet for et aktuelt kritikbegreb. Som en stærk kontrast til Juuls krav om en kritisk forskning, der er funderet i et moralbegreb, står Henrik Dahls artikel, som netop understreger, at et krav om moral fører forskningen på afveje, fordi den fører til moralisering i stedet for analyse.

Et andet tankevækkende bidrag, der går ud over mere uforpligtende betragtninger eller forslag, er fra Gritt Bykilde, som prøver at reformulere det gamle, og nu ubru-

gelige slagord: "Forskning for folket". Bykilde understreger, at mødet mellem forsker og de, der udforskes, er et eksistentielt møde, som stiller næsten uforsonlige krav om ansvarlighed, indlevelsesevne og respekt. Hun opstiller hermed nogle krav, der går langt ud over de metodeforskrifter, der diskuteres for kvalitative interviews.

Der er endvidere en række bidrag i bogen, som hver især opstiller interessante kritikker og bidrag til den måde, sociologien bedrives på inden for forskellige felter, men som næppe kvalificerer til at være "visioner". Dette gælder Peter Dahler-Larsens beklagelse af en manglende samfundsanalyse i aktuel managementteori, Dominique Bouchets forsvar for, at sociologer beskæftiger sig med marketing samt Søren Kristiansens artikel om ludomani.

Til slut: Har redaktøren samlet sociologiske visioner, der på rimelige måder lever op til forventninger til en bog om visioner, eller er det omslagets billede af en lidt fortænkt og forskræmt sociolog, der forsigtigt prøver at gribe ind i eller ud i verden, der er hovedindtrykket af bogen? Jeg vil mene det sidste. Hvis man skal tage bogens artikler for pålydende, er danske sociologers visioner i dag stort set uforpligtende gode viljer eller spilfægtninger på nogle marginaler i et samfund, som udvikler sig helt af sig selv, som man næppe synes at kunne opstille alternativer til, men hvor man blot kan håbe på stedvise forbedringer. Hvis man skal tale om

nye visioner for en kritisk sociologi i en mere eksplicit betydning, peger en række af bidragene på den amerikanske pragmatisme, som

foregriber så vel begrebet anerkendelse som tankerne om deliberativt demokrati, men disse forestillinger indeholder ingen "store" vi-

sioner eller alternativer.

Nils Mortensen
Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Bognoter

Thomas Michael Nielsen: *De ældre og arbejdsmarkedet.*
København: Danmarks Statistik 2004 (25 sider, ISBN 87-501-1374-7).

Danmarks Statistik udgav i januar måned denne lille publikation på basis af Arbejdskraftundersøgelserne i 2002. Man kan orientere sig nærmere Arbejdskraftundersøgelserne på: <http://www.dst.dk/Vejviser/dokumentation/Varedeklarationer.aspx>.

Det er, ifølge forordet, første gang, der publiceres tal fra arbejdskraftundersøgelsen vedrørende de 67-74-årige (s.3), bl.a. fordi det først er fra 1. kvartal 2001, at denne aldersgruppe har indgået i arbejdskraftundersøgelsen.

Publikationen belyser i 18 tabeller arbejdsmarkedsforholdene for aldersgrupperne 30-54-årige, 55-59-årige, 60-66-årige og de 67-74-årige, og en enkelt tabel viser andelen beskæftigede blandt efterlønsmodtagere. Emnerne er bl.a.: Beskæftigelsesfrekvenser, branchefordeling, ugentlig arbejdstid, arbejdsfunktion, uddannelse og civilstand for de beskæftigede, samt ønske om arbejde, årsager til ikke at have et arbejde samt evt. nylig uddannelse for de ældre uden for arbejdsstyrken.

Som læser sidder man tilbage med mange ubesvarede spørgsmål, når man er færdig med publikationen. Men det er måske godt sådan, for en publikation af så lille et omfang kan kun fun-

gere som appetitvækker til at få flere oplysninger om de ældre og arbejdsmarkedet.

Mange af tabellerne i publikationen er todimensionale og viser fordelingen af de enkelte aldersgrupper på et udvalgt karakteristikum, f.eks. uddannelsesniveau eller arbejdsfunktion. Andre viser beskæftigelsesfrekvensen for hver af disse undergrupper, f.eks. blandt dem, der har en lang videregående uddannelse i hver aldersgruppe.

Det er en skam, at der kun sjældent indgår flere variable i tabellerne. En af de variable, der er medtaget enkelte gange er køn, der indgår som ekstra variabel i tabeller om alder og tilknytning til arbejdsmarkedet, ugentlig arbejdstid, beskæftigelsesfre-

kvens i civilstandsgrupper samt beskæftigelse blandt efterlønsmodtagere. Men køn er desværre ikke medtaget konsekvent. Når der f. eks. er spurgt om, hvorvidt personerne uden for arbejdsstyrken har deltaget i uddannelse inden for de sidste fire uger, har 78 % af de 55-59-årige deltaget pga. interesse eller fornøjelse, mens dette kun gælder for 41 % af de 30-54-årige (tabel 18). Omvendt betyder det, at andelen, der gennemfører uddannelse af "anden" grund, måske en erhvervsrettet uddannelse, falder med alderen – og det kunne have været interessant at se, om det gælder kvinder og mænd i lige stor udstrækning. Det samme gælder spørgsmålet om, hvorvidt de personer, der er uden for arbejdsstyrken, ønsker at arbejde. Her svarer 24 % af de 30-54-årige og 9 % af de 55-59-årige, at de gerne vil have et arbejde (tabel 14), men uden at der er lavet en

opdeling på køn, som kunne vise, om det var forskelligt, hvornår mænd og kvinder holder op med at ønske at få arbejde. Det er dog klart, at der kan være mange andre årsager bag et manglende ønske – bl.a. kan det spille ind, om vedkommende er syg og derfor ikke i stand til at arbejde.

Også ved oplysningen i Tabel 5 om, at det er de ældste, der har de højeste andele beskæftiget som "leder på overste plan" eller med "arbejde på højeste plan" (34% blandt 67-74-årige mod 26 % blandt 55-59-årige) kunne man ønske en opfølgning med et par to-eller tredimensionale tabeller. For det må kunne jo være sådan, at der blandt dem, der har ledelse eller arbejde på højt plan, er en del selvstændige, som ikke er underlagt en arbejdsgivers regler om ansættelsesophør og derfor kan forblive erhvervsaktive så længe, de selv ønsker det. Tabel 10 vi-

ser da også, at 49 % af de beskæftigede 67-74-årige er selvstændige, mens det kun gælder 14 % af de 55-59-årige. Og Tabel 2 viser, at 24 % af de ældste beskæftigede arbejder i landbrug mv., mod 3 % af de 55-59-årige. Det ville have været spændende, hvis oplysningerne i de tre små tabeller havde været krydset mod hinanden.

På trods af ønsket om mere dybdegående tabeller, er det en nyttig lille publikation, for det er interessant at få noget at vide om de ældres arbejdsmarkedsforhold i denne periode, hvor man ofte diskuterer "ældrebyrden", og politikere udtaler sig om det ønskelige i at beholde flere længere på arbejdsmarkedet.

Lisbeth B. Knudsen
Institut for Sociale
Forhold og Organisation
Aalborg Universitet